

T E X T O S
O R I G I N A L S
E N C A T A L À

EDITORIAL

Fa cinc anys la nostra revista publicava un dossier sobre València, un dels territoris de l'àrea lingüística de la llengua catalana. Creiem que la importància de València en el conjunt dels territoris catalans justifica l'ampliació d'informacions que oferim en aquest número especial. En l'ordre polític les relacions entre València i Catalunya són encara molt febles, no solament perquè la constitució espanyola de 1978 impedeix la federació entre comunitats autònomes, sinó també perquè els valencians no han consensuat un projecte polític que integri València en una nació catalana que inclogui els territoris de València, les Illes Balears i Catalunya, que són els tres

espais fonamentals de la cultura catalana. Tots els valencians aspiren a unes relacions polítiques amb Catalunya que evitin la dependència respecte a Catalunya. Qualsevol proposta d'estructura política centralitzada per Barcelona no té futur. En l'ordre cultural, el procés d'afirmació de la identitat valenciana es viu amb dues orientacions diferents. Alguns sectors de la societat aspiren a construir una identitat valenciana ben diferenciada de la catalana. Els agradaria, fins i tot, que la llengua valenciana fos reconeguda com a llengua diferent de la catalana, en contradicció amb els criteris de tots els lingüistes acreditats científicament. Altres sectors creuen que

només una col·laboració cultural amb els altres territoris de cultura catalana pot afavorir un desenvolupament normal de la identitat valenciana. Durant els darrers anys s'han incrementat notablement les bones relacions culturals entre València, Catalunya i les Illes Balears. Els ministres de cultura dels tres territoris s'han reunit regularment i les iniciatives conjuntes de les organitzacions culturals no governamentals també són més nombroses. Potser seria útil que els catalans, en l'aspecte cultural, acceptessin amb normalitat la seva identitat valenciana, és a dir, que la llengua catalana fos reconeguda internacionalment també com a llengua valenciana, de

la mateixa manera que la llengua castellana és coneguda amb el nom de llengua espanyola. Convindria, per tant, que no s'establís cap jerarquia entre les variants lingüístiques i que els catalans trobessin normal que també es referissin a la seva llengua com una variant del valencià. Aquesta normalització es pot produir si les televisions en català, en valencià i en balear es poden sintonitzar a tots els territoris. De moment encara hi ha dificultats polítiques que impedeixen la plena recepció de les emissions de les televisions de cada comunitat autònoma als territoris de les altres comunitats.

PAÍS VALENCIÀ

ELISEU CLIMENT: EL CREADOR D'UN IMPERI CULTURAL

Els qui el coneixen diuen que és com un ministre sense cartera o com un president del govern a l'ombra. No té ni ha tingut mai cap càrrec polític. No és tampoc un empresari poderós econòmicament. Però al País Valencià polítics i empresaris l'admiren i el respecten. El seu poder l'ha construït defensant la seva cultura. Aquest home nascut a Llombai, la Ribera Alta, va decidir de ben jove, ara fa quaranta-quatre anys, que el seu país necessitava un cop de mà, i des que va posar mans a l'obra, encara no ha parat. El seu rostre mediterrani i el seu tarannà seductor, afable i diplomàtic amaguen un activista implacable, capaç de fer doblegar les voluntats més inamovibles. Va contribuir, des de València, a fer caure la dictadura del general Franco, va esquivar les bombes que les restes d'un totalitarisme que no volia morir li va posar a la porta de casa, i ha trampejat amb habilitat les inèrcies centralistes de l'Espanya democràtica. Tot per un sol objectiu: fer que la cultura catalana, la pròpia de la seva terra, esdevingui normalitzada, i per tant, majoritària entre els seus conciutadans. És l'home dels Països Catalans que més vegades ha recorregut la distància, sovint excessiva, que hi ha entre Barcelona i València. El seu èxit ha estat fer del combat cultural una empresa rendible i viable. No resisteix, cons-

trueix. Molts preferirien que no hagués nascut.

—Cada any se celebra a València el lliurament dels Premis Octubre, un esdeveniment que concentra bona part del món cultural català: escriptors, poetes, músics, estudiosos de la llengua, historiadors, etc... València esdevé durant set dies la capital de la cultura catalana?

València és durant aquests dies la capital de la cultura catalana, però no només això. Els Premis Octubre també contemplen una obertura internacional, com ha demostrat enguany el simposi de comunicació, en el qual han participat representants de Time, Panorama o The European, per exemple. També han estat presents estudiosos internacionals en el simposi que hem fet sobre la família Borja. Això ens permet dir que no només som durant una setmana la capital de la cultura catalana, sinó que també podem dir que una setmana com aquesta, amb tres simposis simultanis, sobre mass media, sobre la família Borja i sobre la relació entre literatura i cinema, amb centenars de persones assistint-hi, no la tenen gaires ciutats europees més.

—Més enllà d'aquesta setmana concreta, quin és el paper que juga València en el marc de l'àrea cultural catalana?

València, en relació al món cultural català, va exercir una capitalitat indiscutida en l'Edat Mitjana i el Renaixement. Aquest paper avui, al segle XX, l'exerceix sens dubte Barcelona. El que voldríem i el que estem intentant ara és que València jugui un paper més decisiu del que ha tingut en les darreres dècades. Amb un milió d'habitants, de València avui pot sortir l'heterodòxia perquè viu i crea en unes coordenades més inestables que les de Barcelona.

—En aquesta relació entre ambdues ciutats, Barcelona juga un paper més institucional i, en canvi, València aposta per arriscar més en la creativitat?

Probablement, també perquè el nacionalisme cultural al Principat de Catalunya està més institucionalitzat i aquí és més de resistència, contra bona part de l'entramat administratiu, i fill de la crítica dels anys 60. La cultura catalana a València viu en un esquema d'institucionalitat que li permet una creació més lliure.

—Quines són les principals aportacions del País Valencià a la cultura catalana?

En primer lloc, les sorgides a l'Edat Mitjana. Ara per exemple, està a punt de sortir un estudi pagat pel govern australià sobre els cent deu poemes d'Ausiàs March. Ausiàs

March és un personatge que influeix seriosament sobre la poesia anglesa. És per tant un personatge de primera magnitud. Una altra gran aportació d'aquesta època és el Tirant lo Blanc, un llibre de cavalleria que avui trobem traduït a 14 llengües diferents. El segon bloc d'aportacions es produeix als anys seixanta. Escriptors, assagistes i cantautors reprenen la cultura catalana a València amb la fi de la dictadura del general Franco. En aquest grup sorgeixen intel·lectuals com Joan Fuster, grans poetes com Vicent Andrés Estellés, escultors com Andreu Alfaro, cantants com Raimon.

—Entre Barcelona i València hi ha diàleg cultural o hi ha una distància important?

Hi ha hagut una distància que ha durat segles. Des de la unificació d'Espanya amb el casament de Ferran i Isabel, que va unificar la corona catalano-aragonesa amb la corona de Castella, hi ha una separació. La cort reial que hi havia a l'àrea catalana es trasllada a Madrid i a Catalunya, València, Aragó i Balears s'hi instal·len uns virreis. Aquests virregnats creen noves zones de poder separades que contribueixen a allunyar cada dia més les regions de parla catalana. Aquest allunyament iniciat al segle XVI comença a trencar-se a partir del segle XIX, quan els nous moviments literaris i culturals reobren

vies de contacte i de convergència. El procés de retrobament de l'espai cultural té el seu moment màxim a finals dels anys seixanta i principis dels setanta, encara sota la dictadura de Franco. En aquells anys tot el món literari, artístic i creatiu valencià s'articula fortament amb el Principat de Catalunya i torna a ser hegemònic, en bona part gràcies a la reacció a la dictadura. Als anys vuitanta entrem en un segon estadi, que és la reconstrucció de l'espai comunicatiu comú i finalment, als noranta, estem ja en un estadi d'entesa política entre els tres governs autonòmics que formen els Països Catalans. Per tant, pel que fa a l'articulació del país, hem cobert les principals fases: la cultural i la comunicativa. Aquí, al País Valencià, tenim una televisió i una ràdio públiques de l'administració autonòmica, Canal 9 ràdio i TVV que es reben al Principat de Catalunya i a les Illes Balears, i reciprocament, la televisió i la ràdio pública del Principat de Catalunya es rep al País Valencià i a les Illes. D'aquesta manera hem reconstruït el país construint un espai de comunicació. Òbviament, tota nació és un espai de comunicació. L'entesa política ha estat més lenta, però avui ja hi ha una coordinació estable a nivell institucional entre els tres governs autonòmics, i bona part dels partits polítics parlamentaris que no són d'àmbit estatal ho són o es coordinen en l'àmbit dels Països Catalans.

—L'eufòria cultural de finals del franquisme va comportar formulacions polítiques que tenien molt present els Països Catalans com a àmbit polític. Pocs anys després, la transició democràtica va fer que molts partits suavitessin aquest plantejament en favor d'opcions més estatalistes, contemplant de forma prioritària l'àmbit espanyol. Per què va passar?

Vist amb perspectiva històrica es veu molt clar que el cas valencià és decisiu per dos motius. Ho és en primer lloc per l'articulació de l'àrea catalana: sense València l'àrea catalana no és prou forta en si mateixa. I en segon lloc, el fet que la zona valenciana apostés majoritàriament per l'àrea dels Països Catalans suposava un greu problema de geopolítica per al poder espanyol. Catalunya sola no és prou gran per canviar la forma d'estat. En canvi, Catalunya, el País Valencià i les Illes junts és no sols el pol de dinamisme més important de l'estat, sinó una àrea que pot arribar a parlar de tu a tu amb l'estat espanyol. L'estat espanyol, en plena transició cap a la democràcia, això no ho podia tolerar. Les forces democràtiques i les forces residuals del franquisme van pactar que la Constitució Espanyola de 1978 prohibís, en un dels seus articles, la federació de comunitats autònomes en que s'organitzava a partir d'aquell moment l'Espanya democràtica. Aquest article,

naturalment, estava pensat per a les tres comunitats autònomes de cultura catalana, per frenar la seva articulació política. Tot i les protestes de diversos sectors polítics i cívics, això va tirar endavant perquè estava pactat prèviament per no trencar l'estructura unitària de l'estat espanyol.

—Aquí al País Valencià hi ha sectors polítics que neguen la identitat cultural catalana, la rebutgen i parlen de l'existència d'una identitat valenciana pròpia, suposadament diferent de la catalana. És una postura defensible?

Al País Valencià passa com a qualsevol àrea cultural que ha estat oprimida durant molt de temps. Evidentment, hi ha alguns sectors —que no són els sectors universitaris, que no són els sectors intel·lectuals, que no són els sectors professionals— situats exclusivament a la ciutat de València, que per qüestions de manipulació històrica pensen que la seva cultura no té res a veure amb la cultura catalana. És un tema que es va promoció molt durant la transició, però jo diria que ara està en plena decadència i pràcticament extingit. Els últims intents que hi ha hagut de ressuscitar el fenomen han quedat ridiculitzats.

—Tot i ser dèbil actualment, aquest sector de la societat valenciana contrari a la cultura catalana va arribar a manifestar-se violentament, especialment als principis de la transició, poc després de la mort del general Franco. Vostè mateix ha patit alguna vegada aquesta violència.

Sí. Efectivament, començada la transició democràtica, la qüestió dels Països Catalans era una de les qüestions que l'estat creia que havia de tallar i es van utilitzar tot tipus de mètodes per aconseguir-ho. Des de tota la premsa, encara franquista en aquell moment, fins a l'acció violenta, practicada per grups feixistes. L'objectiu era terroritzar tot el món cultural i intel·lectual valencià. Van ser anys en què aquests grups feixistes van fer servir la violència física contra persones i coses. Van assassinar a un activista democràtic d'Alacant, Miquel Grau, van intentar assassinar al nostre intel·lectual més destacat, Joan Fuster, posant-li bombes a casa seva. També van atemptar contra un dels nostres pares de la pàtria, el catedràtic Manuel Sanchis Guarnier, i contra el poeta Vicent Andrés Estellés. La llibreria de la meua editorial, Tres i Quatre, també va ser objectiu d'atemptat amb bomba. Encara no fa un any, també va morir assassinat un jove militant catalanista, Guillem Agulló. Però no han aconseguit ni aconseguiran els seus objectius.

—Recuperant el terreny de la cultura, i concretament la setmana dels Premis Octubre, hem mencionat que es va celebrar un simposi sobre la llengua

catalana que va reunir estudiosos provinents d'universitats d'arreu del món. El català és una llengua estudiada internacionalment?

La llengua catalana és un fenomen únic a tot el món. És una llengua que per raons històriques no ha tingut un estat que la recolzés, però ha tingut una societat civil que l'ha recolzada i n'ha permès la pervivència. És una llengua en aquests moments que té tres televisions, centenars de ràdios i televisions locals, diaris, revistes, etc. És una de les poques llengües que sense estat —i sense exèrcit— sobreviurà en el futur. El problema és que per sobreviure també necessita una projecció internacional. L'estat espanyol té l'Institut Cervantes per promoure la llengua de l'estat a l'exterior, però no inclou la nostra llengua. Per sort, a través del govern autònom de Mallorca, Catalunya i València, i sobretot després que Andorra —estat independent on el català és llengua oficial— entrés a l'ONU, hi ha plantejada una política de projecció exterior de la llengua i cultura catalanes. Cada dia hi ha més llibres d'autors catalans traduïts a diverses llengües del món i, cada vegada més, els departaments de llengües romàniques de les universitats dels cinc continents tendeixen a independitzar l'estudi del català. En aquest moment hi ha més de 120 departaments universitaris que ensenyen el català i s'ha parlat de crear entre el Principat de Catalunya, el País Valencià, les Illes Balears i Andorra una institució conjunta que coordini la política de promoció exterior de la cultura catalana.

—En una Europa que es construeix en base als estats, quin futur tenen les cultures com la catalana que no disposen d'estat?

L'única cultura sense estat que té possibilitats de tenir una incidència seriosa a l'Europa comunitària és la catalana. De fet ja s'han aconseguit petits avenços, com que el català sigui una llengua reconeguda pel Parlament Europeu. Però encara és insuficient. Cal un reconeixement superior. O l'Europa que està naixent reconeix les peculiaritats de cadascuna de les regions o nacions, tinguin o no estat, o ens hauríem de replantejar el nostre interès a ser europeus. Com que estem segurs que aquest no és el camí que vol seguir Europa —cal recordar en aquest sentit la importància que ha pres l'Assemblea de les Regions d'Europa o el Comitè de les Regions—, estem segurs que la llengua catalana participarà en igualtat de condicions dins el marc comunitari europeu.

—Fa un moment parlàvem de l'Institut Cervantes, que promou la llengua castellana internacionalment. L'estat espanyol no promou també el català des de cap instància?

A l'estat espanyol no li interessa promoure internacionalment la cultura catalana perquè si li interessés ja ho hagués fet. La demostració més palpable és la creació de l'Institut Cervantes, que fa un esforç econòmic mínim pel català que no es correspon, ni de lluny, al nostre esforç tributari per mantenir-lo. L'estat espanyol vol difondre una imatge internacional unitària i està fent un frau a la pluralitat de cultures que viuen dins l'estat. Vostè, com a promotor cultural privat, va impulsar la instal·lació de repetidors de televisió per poder rebre la televisió pública de Catalunya al País Valencià. Per què ho va fer?

Ja he dit abans que una nació és un espai de comunicació. Fent arribar la televisió catalana fins a Alacant i la televisió valenciana fins als Pirineus, passant per Mallorca, estem creant un marc comú de referència on tota la societat s'hi pot sentir reflectida.

—El govern espanyol va posar traves a aquesta reciprocitat televisiva i va desencadenar una àmplia protesta popular al País Valencià.

L'estat espanyol va intentar aplicar la llei de tercers canals de forma innegociable, impedit la reciprocitat televisiva entre TV3 i TVV. Però va topar amb la reacció de la gent. Quan la gent es coneix, la gent s'accepta, i quan la gent s'accepta és quan pot construir un projecte de futur. Aquí va passar això. Aquí va venir TV3 quan encara no hi havia una televisió autonòmica valenciana, la gent va co-nèixer Catalunya, i quan l'estat espanyol va voler tancar per la força els repetidors de televisió, tots els partits polítics del País Valencià, totes les institucions, i tota la societat civil va protestar massivament. La pressió va ser tan forta que l'estat va haver de fer marxa enrera, de manera que avui TV3 es continua veient a tot el País Valencià amb plena normalitat.

—Ha quedat clara la importància que vostè dona als mitjans audio-visuals per mantenir i fer progressar una cultura. Però vostè, com a editor que és, també treu llibres al mercat. Té futur la lletra impresa en un món cada cop més dominat per la imatge?

Jo sóc encara dels pocs que continuem pensant que el llibre no serà substituït per la televisió o pel món mediàtic en general. Al contrari. El llibre haurà d'enfrontar-se a les noves tecnologies però es mantindrà. Haurà de guanyar la batalla temàtica, la batalla estètica i sobretot la batalla comercial. Nosaltres som una editorial mitjana, tirant a petita, que publiquem un llibre setmanal, però no veiem que la producció caigui. No sols torna el llibre escolar, o literari, sinó que està tornant el llibre d'assaig, que vol dir que torna el pensament, el debat i la discussió. El vaticini de Fukuyama, la fi de les ideologies, no està complint-se com ell preveia.

—És negoci l'edició en català, que teòricament s'enfronta a un mercat reduït?

Aquí hi ha una qüestió interessant a tenir en compte. L'edició mitja catalana és de 2.500 exemplars i l'edició castellana, amb un mercat potencial que va de Madrid a Buenos Aires passant per Mèxic, és de 4.000 exemplars. La diferència és molt reduïda.

—Des de fa mesos s'insisteix des d'àmbits d'opinió espanyols que la llengua castellana corre el perill de desaparèixer a Catalunya. Com veu vostè aquesta polèmica?

Aquí al País Valencià, com a Catalunya, ha arribat la polèmica. Aquí també tenim les Asociaciones de Castellanohablantes. Tot plegat és una campanya muntada sobre una fal·làcia. El castellà no corre cap perill de desaparèixer i els que ho diuen, o

promouen aquesta campanya, el que volen és imposar encara més la llengua castellana del que ho està en aquest país i minoritzar per tant encara més la llengua catalana. És una maniobra política fruit de velles reminiscències totalitàries i que l'Espanya democràtica hauria d'haver superat ja.

—Vostè edita una revista, té una editorial que produeix llibres, organitza premis literaris, encapçala iniciatives cíviques de defensa de la cultura catalana, edita un setmanari d'informació general. És un empresari o un activista cultural?

Jo en tot cas sóc una mica atípic. Sóc fill dels anys seixanta, i en aquell moment per tirar les coses endavant s'havia de ser una mica atípic. Jo em sento un empresari atípic: sóc un empresari malgrat que no m'agrada en absolut fer d'empresari. Em vaig veu-

re forçat a fer-ho per la situació en què es trobava aquesta cultura als anys seixanta. Havies de fer el salt i estructurar-la en forma d'empresa, perquè la gent pogués cobrar i pogués viure d'aquesta cultura, cosa inimaginable en aquells moments. La meua aportació més singular i més interessant, probablement l'única des del punt de vista valencià, en una zona on culturalment no es passava de tertúlies i de poesia, va ser crear un motor estable perquè la cultura pogués tenir una viabilitat econòmica, publicitària i des de tots els punts de vista. Això és el que vaig fer jo.

—Vostè que és un optimista personal per engegar tot el que ha engegat, també se sent un optimista des del punt de vista nacional respecte a la cultura que defensa i sobre el futur d'aquesta cultura, malgrat les dificultats que ens ha explicat?

Jo sóc, com diu un amic meu, un optimista escèptic. Per edat, pels temps que he passat i per les dificultats que he tingut em toca ser escèptic, però a la vegada, pels avenços que hem aconseguit, estic obligat a ser optimista. El futur? El futur és molt complicat de predir en una societat com l'actual: en el món mediàtic, un any d'avui equival a 50 dels anys anteriors. Però si el País Valencià i els Països Catalans van com van en aquest moment, i no hi ha cap ensurt ni cap trencament de les estructures, si continua la comprensió a nivell de l'estat, i la consolidació i sedimentació de les nostres àrees autonòmiques, jo crec que el futur, que no serà demà sinó demà passat com a molt aviat, és un futur que podem mirar amb un cert optimisme.

Pere Martí

LA REALITAT DEL MIRACLE VALENCIÀ

“L a indústria no hauria de comprar cultura sinó ser cultura”, va declarar en alguna ocasió el dissenyador italià Ettore Sottsass. I potser, en el cas del País Valencià, aquesta afirmació s'emmotlla, més que en cap altra regió geogràfica, a la realitat industrial que s'hi viu des de fa una dècada. El disseny, en el cas de València, lluny de desenvolupar-se de manera natural, tot seguint una trajectòria de creixement i maduració diguem-ne “normals”, ha estat objecte d'una ben calculada operació política. El govern autonòmic ha apostat fort en aquest terreny per potenciar i dinamitzar una indústria rica en tradició i varietat però, fins ara, poc competitiva en els mercats exteriors. Allò que en el seu moment el President de la Generalitat valenciana Joan Llerma va qualificar de “miracle valencià”, avui, al 1994 s'ha fet realitat. És cert que el País Valencià compta amb una no jove estructura industrial, estable i força consolidada. Els sectors productius s'ordenen, de nord a sud, al llarg de la geografia valenciana: la ceràmica d'Alcora, Vila-real o Castelló, alterna amb els sectors de la joguina a Ibi o del tèxtil a Alcoi. O el calçat d'Elda, Novelda i Elx contrasta amb el moble de València i Paterna. Enfront d'aquesta singular estructura industrial, el disseny es presenta, doncs, com un dels instruments fonamentals per a efectuar el relleu industrial que el govern autonòmic duu a terme des de fa un decenni.

1984-1994: deu anys de progrés. El 1984 representa en els annals de l'e-

conomia valenciana el punt de partida d'un projecte cohesionador, ordenador i, especialment, renovador del teixit industrial valencià. Paral·lelament al *Llibre blanc del disseny*, editat per la Generalitat de Catalunya dos anys abans, el 1985 es publica l'*Informe Zero* que, signat per un grup de dissenyadors encapçalats per José Descalzo, feia un repàs exhaustiu de la situació del disseny valencià. L'*Informe Zero* instava aleshores a aplicar el disseny en la producció de la Comunitat valenciana com un factor competitiu, amb la clara voluntat d'igualar-se a Europa des de la singularitat i genialitat locals. Aquesta iniciativa autonòmica —la publicació de l'*Informe Zero* i el suport al disseny com a factor dinamitzador— s'afegeix al naixement de l'Institut de la Mitjana i Petita Indústria Valenciana (IMPIVA).

Si des del 1978, els tímids intents de donar un nou impuls a la indústria valenciana eren protagonitzats per un Institut de Promoció Industrial (IPI) el qual depenia de la Cambra de Comerç, a partir del 1984, la Conselleria d'Indústria, Comerç i Turisme promouia i divulgava, entre altres coses, el disseny a través del jove IMPIVA. El plantejament d'aquest nou institut topava, en el moment de la seua creació, amb una disjuntiva: la modernització del teixit industrial, o s'efectuava a través de la creació de grans empreses amb diner públic o impulsava la competitivitat de les Petites i Mitjanes Empreses (PIME), opció que, ben segur, ha resultat ser més fructífera.

Paral·lelament a la innovació tec-

nològica de les PIME, l'IMPIVA va propiciar la creació, el 1985, de l'Associació de Dissenyadors Professionals de València (ADPV) per tal de tenir un interlocutor vàlid i plural. L'ADPV, que en l'actualitat respon a les sigles ADCV (Associació de Dissenyadors de la Comunitat Valenciana) està dirigida pel veterà Nacho Lavernia —membre del ja desaparegut grup La Nave— i compta amb 145 membres professionals. Davant el panorama general descrit, ni la Fira de Mostrari Internacional (FMI) ni les quatre universitats valencianes no podien deixar de recolzar-lo. L'una promouia un Concurs de Disseny i, alhora, reforçava estratègicament la ja existent —des de 1963— Fira del Moble. Per part de les quatre universitats amb què compta el País Valencià, la inversió, el 1992, en foment de la investigació assolí els 1.017 milions de pessetes. I, no cal dir que l'IMPIVA, en el seu compromís per la modernització, llançava, el 1985, els premis València Innovació —que, enguany, arriben a la seua desena edició— destinats a empreses i en els quals, el disseny industrial ocupa una plaça significativa.

El mosaic valencià

Parlar de disseny al País Valencià resulta, en ocasions, tema delicat. L'absència de pautes homogeneïtzadores, de textos o escrits per part dels dissenyadors que aglutinen la disciplina, que la cohesionen, al capdavant, donant-li aspecte de moviment, més o menys sòlid, més o menys estable, es fa palesa en una situació actual ben disgregada. A banda dels

esforços institucionals per conferir al teixit industrial valencià una renovació certament competitiva, no existeix cap element vertebrador que confereixca, a l'àmbit del disseny, una cohesió que permeta parlar de corrent, o, si més no, que pugui oferir-ne una explicació global. I és que, després de deu anys d'esforços, aquest mosaic valencià no acaba de tenir forma.

Per contra, sí que s'ha deixat veure, especialment a partir dels inicis d'aquesta dècada, una professionalització dels dissenyadors valencians, que ha provocat l'abandó de les creacions experimentals i n'ha exagerat la individualització.

Els darrers anys del règim franquista i gran part de la dècada dels 80, el disseny valencià adopta una morfologia de grup. Si el 1972 naix a Alacant el grup Caps i Mans format per Juan José Belda, Eduardo Albors, Carlos Albert i Jorge Luna, un any més tard, veu la llum l'emblemàtic Nuc que no és sinó el treball comú de quatre dels més representatius —per la seua tasca i continuïtat— dissenyadors valencians d'avui dia: Daniel Nebot, Luís Adelantado, Vicent Martínez i Lola Castelló.

Les tasques de promoció i difusió del disseny del 1978 del ja esmentat IPI, comencen a donar els seus fruits a principis dels 80. L'any 1984 resulta la punta de llança d'aquesta disciplina incipient. A més de la creació de l'IMPIVA, naixen els grups Triseño formats pel trio Gemma Furió, Anna Gutiérrez i Gabriel Folqués i l'emblemàtic grup La Nave. La Nave ha representat fins al 1991 —any de la

seua dissolució—, en l'àmbit del disseny valencià —industrial o gràfic— el punt de referència, l'horitzó, si es vol, dels dissenyadors novells. Com a resultat de la fusió de Caps i Mans i del jove Enebecé —creat el 1981, per Lorenzo Company, Daniel Nebot i Paco Bascuñán—, La Nave aglutina, també, les figures professionals de Carlos Bento, Sandra Figuerola, Marisa Gallén o Luís González. La transcendència de La Nave va radicar en diversos aspectes. D'una banda, el grup tenia un caràcter mixt: no sols incloïa la branca de disseny industrial sinó que també proporcionava les mostres gràfiques més capdavant-

res del moment —com ara, l'obra gràfica de Daniel Nebot. D'altra, les seues dimensions, va aconseguir agrupar fins 11 dissenyadors, van fer de La Nave l'única agrupació "para-institucional" —traient l'ADCV— fortament consolidada al llarg dels 80. Ara bé, els ritmes accelerats de la renovació industrial duta a terme per l'IMPIVA no deixaven lloc a aquest joc "promiscu" d'agrupació i col·lectivitat, sens dubte experimental i amb moltes influències de frivolitat postmoderna. El creixement n'era ara l'objectiu principal; la competitivitat, una versió; i el disseny un mitjà. La individualització prevaltza, més i

més, a un treball col·lectiu segons es puja en l'escala de la professionalització i l'especialització. Per aquest motiu, els anys 90 han patit el desmembrament de totes aquestes agrupacions de professionals de la dècada anterior, deixant sobre el tauler un mosaic que, encara avui, no acaba de cobrar forma, però del qual se n'extrauen algunes constants. Enfront de la "tasca titànica" —com l'ha volguda qualificar el President de la Generalitat Valenciana Joan Llerma— que s'ha realitzat en un decenni, els dissenyadors, immersos en l'eclosió industrial dels deu anys darrers, no han perdut, en cap moment, el seu

nord. Han sabut, al contrari, conjugari creatiu amb solució vendible en unes línies, en el cas de disseny de mobiliari, càlides, sinuoses i, de vegades, orgàniques —vegeu la taula "Papallona" de Lola Castelló—; o funcionals i majestuoses, com és el cas de les creacions de Vicent Martínez i la seua prestatgeria "Literatura" —de la qual s'han venut més de 15.000 exemplars arreu el món— construïda, majoritàriament, en un material de tradició centenària: la fusta.

Eliseu T. Climent

EL PAÍS VALENCIÀ

L'estructura organitzativa de l'estat espanyol ha motivat que el País Valencià —segons l'estatut d'Autonomia, la Comunitat Valenciana— estiga conformat per tres províncies: Castelló, València i Alacant. Es tracta d'una ampla franja de terres de 23.291 quilòmetres quadrats amb una població de poc més de tres milions i mig d'habitants que es troba ubicada a l'est de la península ibèrica, just on acaba Catalunya.

Caldrà dir que des de la seua constitució com a realitat històrica, el País Valencià ha tingut una organització independent de Catalunya, però que els lligams i les relacions entre els dos territoris han estat una constant tot al llarg de la història.

Com a entitat autònoma, l'actual País Valencià va néixer arran la conquesta del territori duta a terme pel rei Jaume I el qual, ja l'any 1240, dos anys després de conquerir la capital del nou regne, atorgà a la ciutat de València lleis pròpies que devien d'estendre's a tot el territori. Acabada la conquesta i després de l'organització política del nou regne vindria un lent període de repoblació duta a cap per "homes honrats" procedents d'Aragó, d'una banda, i de Catalunya, de l'altra. La repoblació aragonesa s'assentà bàsicament a les terres de l'interior, mentre que la capital i tota la zona més propera al mar van ser repoblades per catalans. Aquesta doble procedència de repobladors explica encara avui la dicotomia lingüística de les terres valencianes: llengua castellana a la zona de l'interior (11 comarques amb el 12,32 % de la població i el 41,76 % de la superfície) i catalana a les terres costaneres (21 comarques amb el 87,68 % de la població i el 58,24 % de la superfície). El pes específic de les dues llengües, doncs,

és molt desigual, de manera que el català ha estat històricament la llengua que els valencians —molt sovint sota la denominació de "Valencià"—, han considerat com a pròpia.

L'aportació valenciana a la cultura —i en especial a la literatura catalana— ha estat més que decisiva, sobretot durant el moment més esplendorós de les nostres lletres, el segle XV, l'anomenat "segle d'or" de la cultura valenciana. Efectivament, al segle XV i coincidint amb un desenvolupament econòmic excepcional dins del conjunt hispànic, el regne de València esdevingué un punt de referència indispensable per a entendre la nostra evolució posterior. Així, l'església valenciana va comptar amb dos papes que foren bisbes de València: Alfons de Borja, amb el nom de Calixt III i Roderic de Borja, el papa Alexandre VI.

Pel que fa a l'art, és el moment de construcció dels grans edificis, civils i religiosos, de l'anomenat estil gòtic català, i a les darreries del segle XV, del gòtic florit. Des de Sant Mateu i Morella —a la comarca del Maestrat— fins a l'església gòtica de Xàbia —a la comarca de la Marina alta— s'estenen un seguit d'edificacions entre les quals no es poden oblidar la imponent fàbrica de la Llotja de la seda o l'elegant arquitectura de les Torres dels Serrans, totes dues a la ciutat de València. En pintura, l'estreta relació valenciana amb la Roma renaixentista promou la presència de pintors italians a les nostres terres, com ara la del pintor Pau de Sant Leocadi, però també es fa notar el contacte amb la pintura flamenca del moment, com s'evidencia en l'estil dels valencians Lluís Dalmau o Roderic d'Osona.

En l'àmbit literari, el segle XIV ja havia donat mostres de la puixança valenciana amb les produccions de

Francesc Eiximenis, que si bé era de Girona, va romandre durant molt de temps a València, i les de Vicent Ferrer. Però el que marcarà el punt àlgid de la producció valenciana serà l'època del rei Alfons V el Magnànim, període en què s'inicia el pas al renaixement i que inaugura un esclat de la prosa i la poesia valencianes que es mantindrà tot al llarg del segle XV. És el moment en què a València s'instal·la la primera impremta de la península Ibèrica i s'hi publica el primer llibre, les *Glosses e trobes an Ilahors de la Verge Maria*. Just és l'època en què Ausiàs March (1397-1459) escriu la poesia més lírica d'Europa; quan Janot Martorell (1413-1468), amb el seu magnífic *Tirant lo Blanc* inicia la novel·la moderna, el període en què Roís de Corella (1433/43-1497) amb la seua producció elegant i de regust classicista encapçala l'anomenada "valenciana prosa" o Jaume Roig (?-1478), amb el seu *Espill o llibre de les dones*, esdevé el precursor de la novel·la de caire picaresc. No hi ha dubte, doncs, que dins de la cultura comuna dels països de parla catalana, l'aportació literària valenciana hi ha assolit una personalitat pròpia.

Pel que fa a les ciències, també el progrés en aquest període és força notable, sobretot en medicina: tant la inauguració del primer Hospital de Folls a Europa l'any 1409 com la creació de la Universitat de València el 1411 —en què hi predominen els estudis mèdics— evidencien la continuïtat d'una tradició que es remuntava a l'època en què a la nostra capital va assolir gran prestigi l'aportació humanística del metge Arnau de Vilanova (1240?-1311), autèntic lligam entre les contribucions clíniques de les tres cultures del moment: la jueva, l'àrab i la cristiana.

A partir del segle XVI s'inicia el pro-

cés de castellanització de les classes aristocràtiques i dirigents, però malgrat això, encara hi ha noms que han contribuït a donar esplendor a la nostra cultura. Recordem, entre altres, el de l'humanista Joan Lluís Vives (1492-1540), o el dels pintors Joan de Joanes (1523-1579), Francesc Ribalta (1565-1628) i Josep Ribera (1591-1652).

Arran, però, de la derrota d'Almansa infringida a les nostres tropes el dia 25 d'abril de 1707 —dins el marc de la guerra de Successió—, Felip V "por justo derecho de conquista" va abolir els Furs Valencians i a partir d'aleshores, el País Valencià va perdre la seua autonomia pròpia i esdevingué un autèntic territori ocupat. La persecució política de la llengua va estar, des d'aquell moment, fèrria i constant. Si bé és veritat que fins al segle XX els valencians no hem fet cap aportació realment important a la nostra llengua i a la nostra cultura fins arribar als noms de Vicent Andrés Estellés (1924-1992) o Joan Fuster (1922-1990), també ho és que àmplies capes de valencians ens hem mantingut fidels a la llengua que ens agermana amb andorrans, catalans i baleàrics.

El decret d'Autonomia de l'1 de juliol de 1982 ha permès un tímid redreçament, entre els mèrits del qual cal assenyalar —a més d'un relatiu nivell de descentralització política— la introducció de la llengua a l'ensenyament. Aquest guany, però, no deixa de veure's amenaçat, dia a dia, pels supòsits espanyolistes que, molts valencians mal informats, ai las!, han adoptat com a propis.

Elionor Calatayud

ALCOI, CIUTAT INDUSTRIAL

Lilla catalana", ha estat anomenada Alcoi sovint. I aquesta mena d'estereotips tenen sempre el seu fonament. En aquest cas, la mentalitat molt particular i empenedora dels habitants d'Alcoi l'equipara a la dels catalans. Però també és cert que, com els catalans dins d'Espanya, els alcoians dins del País Valencià són una illa tradicionalment industrial enmig d'un territori eminentment agrícola fins fa no gaires dècades. I Alcoi és una ciutat industrial amb tots els ets i uts. Hi hagué un procés de revolució industrial l'inici del qual data del 1825. La conflictivitat laboral s'hi produí, amb més virulència que a la majoria de nuclis industrials i amb les consegüents revoltes obreres. Ja el 1873 s'hi dugué a cap una vaga general on, a conseqüència de la repressió, moriren setze persones i a partir de la qual s'instal·là una guarnició militar permanent a la ciutat que havia estat presa pels obrers que incendiarren fàbriques i en detingueren alguns propietaris. I ben aviat aparegué la burgesia alcoiana que, segons l'arquitecte Francesc Picó, "com a Barcelona, es fa la casa dins els esquemes del modernisme", estil que encara configura l'eixample alcoià d'aquesta època en què la revolució industrial, com a tot arreu, va crear una cultura burgesa. En el segle XVIII, el botànic Cavan-

illes escrivia al seu pas per Alcoi: "Oyense por todas partes repetidos golpes de telares". Tanmateix, la documentació històrica fa referència el 1278 a gremis de paraires i a l'existència de batans o molins drapers. I el 1590 es comptabilitzaven a Alcoi 140 telers. Les xifres de la indústria tèxtil no paren d'augmentar a mesura que passen els anys i els segles. Ja dins del XX, el 1925, funcionen a Alcoi 551 telers mecànics i 71 manuals, amb la qual cosa s'aconsegueix anualment una producció superior al milió de peces de tela. El 1949 ja s'hi assolien els 1.000 telers manuals i els 800 mecànics, els quals fabriquen diàriament 40.000 m. de tela. Aquesta indústria —la principal i més antiga d'Alcoi— s'origina en l'aprofitament dels corrents fluvials. Però la profunditat dels dos rius que travessen la ciutat, el Barxell i el Molinar, va provocar la necessitat d'aixecar tota una sèrie de ponts que hi confereixen una configuració ben singular. Alcoi és una altra ciutat que ha hagut de construir-se amb les crosses inevitables dels ponts, una altra ciutat dels ponts, que ens remet a la tenacitat, a la voluntat ferma de ser dels seus habitants, a pesar de tots els impediments de la natura i a pesar també de ser una població històricament mal comunicada, lluny sempre d'altres nuclis urbans d'un cert relleu. L'altra indústria alcoiana tradicional

és la paperera. Iniciada en el segle XIV, va ser en el segle XVIII, però, que agafà una empena considerable. El 1735, el capellà alcoià Vicent Albors i Gisbert va transformar un molí drapaire en un de paperer, i a final de segle, Cavanilles registra a Alcoi 33 molins dedicats a la fabricació de paper. El mateix Albors importà una màquina holandesa, anomenada "cilindre", que augmentava la producció al mateix temps que n'abaratia els preus. I foren també els alcoians els qui, a partir de 1880, incorporaren a la indústria paperera la màquina de Louis Robert, la qual permetia la fabricació contínua de paper. A més a més, també a Alcoi es muntà el 1833 el primer taller exclusivament dedicat a la fabricació de paper de fumar. La fabricació de paper impulsà el naixement de les arts gràfiques. A mitjan segle XIX, Alcoi comptava amb 18 tallers d'impressió. D'altra banda, la indústria metal·lúrgica inicià les primeres passes alcoianes el 1830, i el 1950 aconseguia elevar a 30 el nombre de fundicions i tallers. Però l'esperit industrial d'Alcoi va més enllà encara. En aquesta ciutat de terra endins —oblidada de la mar—, sense olives ni matèria primera per als envasaments, ha prosperat la indústria de les olives farcides d' anxova. També en un forn alcoià sorgeix la fórmula d'un pa de llarg manteni-

ment que, més tard, donaria peu a l'aparició d'indústries que tothom coneix a hores d'ara. I de la mateixa manera que els alcoians fins i tot disposen d'unes peculiaritats fonètiques molt definides, també han fabricat la seua pròpia beguda, el cafè licor, que fomentà l'aparició d'indústries al seu voltant i la d'altres productes tan típics com l'herber, un aiguardent macerat amb herbes de la pròxima serra de Mariola. No cal dir que la gastronomia d'Alcoi ha consolidat com enlloc del territori valencià la fabricació d'uns certs productes, com els confits o pinyons ensucrats, els torrats ensucrats o els pastissos de carn, que han generat petites indústries artesanals. I fins i tot la famosa festa de moros i cristians ha originat la fabricació artesana d'arcabussos... "Alcoià i bovo?", canta-li un trobo", diu el refrany per tal de remarcar la vivesa i l'astúcia d'un poble. I, en aquesta ocasió, l'estereotip també funciona. Funciona tant que, en parlar de la crisi industrial alcoiana, no ens podem estar d'intentar esbrinar sense èxit per quin cantó ens aixiraran aquests enfebrits i tradicionals industrials que habiten la personalíssima i molt imaginativa ciutat d'Alcoi.

Ignasi Mora

EL JARDÍ BOTÀNIC DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Si bé el primer Jardí Botànic que s'instal·là a València data de 1567, i durant els anys del Barroc i de la Il·lustració els catedràtics d'Herbes i Simples aconseguiren diversos jardins per a explicar les seues classes, no va ser sinó a primers del segle XIX que la Universitat de València, l'any 1802, va crear l'actual Jardí a l'antic Hort de Tramo-yeres, situat al carrer de Quart de Fora, vora el convent de sant Sebastià. El primer director fou Vicenç Lorente, catedràtic d'Herbes de la Facultat de Medicina, qui l'organitzà segons el sistema de Linné i va establir relacions amb altres jardins similars, sobretot amb el de Madrid. El Jardí Botànic de València va viure des de la fundació una etapa de gran activitat científica interrompuda per la primera invasió de les tropes napoleòniques, el 1808, durant la

qual el seu director, que havia participat en la defensa de les instal·lacions, va ser empresonat i condemnat a mort, de la que se salvà gràcies a la mediació del botànic francès Léon Dufour. Com a conseqüència de la segona estada dels francesos, 1812-1813, el Jardí restà en un estat lamentable fins que el 1829 fou nomenat director José Pizcueta, el qual inicià un període d'intensa activitat científica, eixamplà la superfície del Jardí i va canviar la distribució de l'Escola Botànica. S'hi va construir un hivernacle de fusta, un gran umbracle, estufes d'aclimatació i un hivernacle de ferro i vidre, conservat actualment, que va constituir un capítol important no només per a la història del Jardí Botànic, sinó també per a la de l'arquitectura del ferro i el desenvolupament de nous materials constructius a l'estat espanyol. En aquells

anys es van arribar a conrear al Jardí més de 6.000 espècies diferents, a més d'instal·lar-s'hi un herbari. L'any 1843, durant el regnat d'Isabel II, es va crear la Facultat de Ciències i el Jardí Botànic passà a dependre'n, per la qual cosa els catedràtics de botànica deixaren de ser metges de professió. Mort Pizcueta el 1867, va ser substituït per Rafael Cisneros, qui va millorar les instal·lacions i va començar la publicació del catàleg anual —per a bescanvi amb altres jardins semblants— que encara avui es publica. El 1876, va agafar la direcció José Arévalo Baca, qui va ser-hi al front durant dotze anys, fins que va ser reemplaçat per Eduard Boscà Casesnovas. La segona meitat del segle XIX va veure l'augment de les activitats relacionades amb l'Escola de Botànica, així com el caràcter pràctic i experimental de les planta-

cions com a resposta a l'impuls que pren l'agricultura valenciana en aquests anys amb la introducció de nous conreus, acimatació d'espècies, etc. La importància del Jardí Botànic exigí el seu eixamplament fins arribar a l'extensió actual. Va ser aleshores quan s'hi van construir diverses estufes i l'hivernacle anomenat "de la bassa". D'aquest moment és l'umbracle projectat en temps d'Arévalo Baca, darrera construcció del Jardí.

L'any 1913, és nomenat director Francesc Beltran Bigorra, gran entusiasta de la botànica, qui no obstant això va trobar-se amb unes circumstàncies històriques, com la guerra civil de 1936-39, que limitaren l'impuls que calia donar tant al Jardí Botànic com a les ciències naturals a València. Més tard, a l'octubre de 1957, es va produir la tràgica riuada del

Túria que va assolir la ciutat de València i quasi va destruir el mateix Jardí Botànic, del qual es van perdre l'herbari, reculls de plantes, arxius històrics, etc. Malgrat tot, Beltran va aconseguir d'augmentar notablement les col·leccions i establí nombroses relacions arreu del món. A ell es deu el primer sistema de documentació de les plantes del Jardí. Ignasi Docavo se'n va fer càrrec l'any 1962 i es trobà que només estaven en peu els arbres i algunes edificacions. És ara quan es refan la biblioteca, els planters, els laboratoris; es restaura l'estructura de l'umbracle, s'instal·la un aquari i un aviari i s'aconsegueix, en general, de dotar el Jardí amb una infraestructura mínima que en permet el funcionament. De tota manera aquesta és una època de decadència que no finalitza fins al nomenament de Manuel Costa l'any 1987, el qual enceta un programa de restauració i

dinamització actualment en marxa. La restauració de les instal·lacions ha fet que el Jardí Botànic de València mostre avui una cara nova sense haver perdut res de la seua llarga història. Si originàriament els jardins botànics apareixen a Europa com a centres per al conreu de plantes, destinades principalment a l'ús medicinal i amb fins docents i experimentals, actualment són en primer lloc una selecció i mostra, científica i rigorosa, de col·leccions de plantes que corresponen a espècies diferents, exhibides per les seues pròpies particularitats, i que comporten una visió de la diversitat vegetal tan ampla com siga possible. Al mateix temps són autèntics centres d'investigació que desenvolupen programes que aborden l'estudi de la flora i la vegetació al seu propi medi natural. Igualment treballen en la tasca de salvaguarda i conservació del patrimoni

vegetal rar, amenaçat o en perill d'extinció. Naturalment, el Jardí Botànic de la Universitat de València és per damunt de tot un centre d'educació que avui dia ha eixamplat el seu camp d'activitats educatives tradicionals: des del món universitari fins als nivells més elementals tot projectant-se sobre la societat en el seu sentit més ampli. La distribució del Jardí en parterres es deguda al disseny de fa gairebé dos-cents anys. Els setze primers són coneguts amb el nom d'Escola de Botànica, sense dubte una de les parts més importants del Jardí. Ací es tendeix a mantenir les espècies més representatives dels principals grups botànics. Hi ha exposades aquelles que posseeixen un major valor didàctic. Però la visita no ha fet més que començar. Pel jardí hi ha diverses basses i fonts on són exposades diverses

plantes aquàtiques, mentre al bell mig del Botànic, adossat a l'edifici de direcció, es troba l'Hivernacle tropical, la construcció més important del Jardí, una estructura de ferro que sosté 465 metres quadrats de vidriera construïda entre 1860-62. L'umbracle, obra de l'arquitecte Artur Mèlida, és un projecte de 1897 que ha estat objecte d'una restauració integral. Són importants les col·leccions de plantes suculentes i de palmàcies. I no hi ha dubte que un dels majors valors i el principal atractiu del Botànic és l'arbreda que s'estén per quasi tota la seva extensió. La família de les fagàcies està molt ben representada i podem trobar excel·lents exemplars de *Zelkova crenata*, *Ginkgo Biloba*, *Chorisia speciosa* i *Carya olivaeformis*, aquest últim probablement l'arbre més gran de tot el Jardí.

Toni Mestre

LA CIUTAT DE MORELLA

Morella és la capital de la comarca valenciana dels Ports. De les serres. Si volem arribar-hi caldrà fer, a partir de l'autopista A-7, que vertebrava els Països catalans, un bell camí ple de giragonses, de pujades al cim i devallades al riu, de ports i de congosts. Un esforç que paga la pena de fer. Ja des de lluny la imatge de la ciutat ens sorprén, penjada entre el cel i la terra, com un miratge al mig del desert. Sembla mentida que al bell mig d'aquest desgavell de muntanyes, boscos i cingleres, els homes hagen pogut bastir un tal conjunt de torres militars i religioses que pasturen el vell ramat de cases de teulades roges, amb tanta força i tanta noblesa. D'"obra humana de bellesa potent" l'ha motejada l'escriptor i antropòleg valencià Joan F. Mira. I té raó. Aquesta és la sensació del viatge actual a les envistes de la ciutat de Morella. Un lloc privilegiat que esdevingué plaça forta des del primer moment per obra dels seus pobladors. Actualment quasibé 2.500 metres de muralla que foren la seua defensa i el seu límit es conserven intactes. Un cercol bellíssim de pedra que obre clement les antigues portes de Sant Mateu, Sant Miquel, del Rei, dels Estudis, del Forcall, de la Nevera i Ferrissa, a les passes i a la curiositat del viatger que hi acudeix atret per la bellesa del lloc i l'acollença dels seus habitants. A l'encís de la seua situació encimbellada pel doble castell s'afig un laberint de carrers concèntrics i radials plens de sorpreses. Edificis públics i privats amb elements

gòtics, porxes, façanes barroques, cases nobles i menestrals, botiguetes, bars, restaurants i hotels, retalles de rajoletes i petites capelles ens acompanyen en el nostre camí encantat cap al cor de la ciutat: la plaça de l'arxiprestat de santa Maria. Des d'aquest punt, asseguts al banc de pedra del peiró del segle XV, contemplem el solemne mur de l'església endolcit, suavitzat, per les dues portades del segle XIV a quina més elegant i més entranyable. No debades ens trobem davant el temple gòtic més important del País Valencià. Un gòtic català, mediterrani, horitzontal, humaníssim. Ací la mida gegantina la donen les altes penyes i muralles del castell als peus de les quals es va bastir l'església. L'interior, fosc però mai ombrívol, va fent-se clar a poc a poc, a ritme de pupil·la absorta. La meravella de la pedra antiga es vist de la glòria de l'or i de la fusta. El cor, amb la seua escala del segle XV que sembla pujar al cel; el retaule major, barroc a la valenciana; l'orgue monumental de 1724 que acaba de recuperar la veu antiga; llànties i vidrieres; la fina capella de la comunió. Santa Maria de Morella mereix una visita detinguda que cal ampliar amb la del magnífic museu arxiprestal, ric especialment en peces d'orfebreria i teixits medievals. Eixint de l'església, a la dreta, naix un carrer empedrat que mena a l'antic convent de sant Francesc, de la millor època gòtica, que fa de porta a l'altre element definidor de Morella: el castell. La roca viva i la pedra treballada es confonen. Quants re-

cintes cal pujar i travessar per tal d'arribar al cim, a la plaça d'armes? No us atureu a comptar, pugeu lentament, les costeres més abruptes, i deteniu-vos davant de cada baluard, portella o garita. Esteu xafant un espai habitat i protegit des de sempre. Des de la més remota prehistòria. Un lloc que ha estat testimoni del pas de més d'una dotzena de civilitzacions. No us quedeu en la superfície, en les últimes construccions que evocuen les guerres carlines del segle XIX. Allà ha deixat les seues petges la Història amb majúscula. Seguiu-les. I en arribar al cim, a la vella plaça d'armes, aboqueu-vos al paisatge i il·lumineu-vos d'immensitats. Però Morella, vila reial des de la fundació del Regne de València i ciutat des de 1878, és una població viva i activa que lluita cada dia per sobreviure enmig d'un món que ha canviat molt els últims anys. Si l'any 1900 assolí el màxim de població amb 7.335 habitants, des de llavors començà la devaluació: el 1981 en tenia 3.337 i actualment no passa dels 2.300. L'emigració ha portat molts morellans especialment a Barcelona, però també a Castelló de la Plana i València. Ara, els vincles entre els emigrants i Morella han superat anys i generacions i s'han mantingut vius i fecunds. No és estrany que durant l'estiu la població puge als 5.000 habitants. I la xifra es dispara els anys de celebració de les festes del Sexenni, que tenen lloc cada sis anys, des de 1678, en honor de la Mare de Déu de la Vallivana, a qui s'atribueix la desaparició d'una pesta que

assotava la comarca. El 1994, l'any de la 50ena. edició de les festes sexenals el nombre de visitants ha pujat a la increïble quantitat de 200.000! Tanta és la força i la grapa que té Morella entre les gents del Principat i del País Valencià. I aquest atractiu, aquesta màgia que evoca sempre el nom de Morella, un nom anterior a la dominació musulmana, època en què es configura el nucli urbà a les faltes del castell, naix de la terra, sí, però s'expressa en el caràcter obert i emprenedor dels morellans. Posant imaginació i treball han aconseguit fer de la seva ciutat, i de la comarca dels Ports, un lloc d'acollença i de refugi on la gent que vivim a les grans ciutats podem retrobar aquella espontaneïtat del tracte i aquells productes gastronòmics que ja donàvem per perduts definitivament. Ha estat molt gran l'esforç de la iniciativa privada, i de les institucions valencianes, per tal de salvar Morella i impedir que esdevingués una ciutat-museu més morta que viva, tot i que hi podem visitar un dels museus de dinosaures més importants d'Europa. Així l'oferta hotelera i de restauració privada, complementada des de fa anys per l'Hostal del Cardenal Ram, dependent de la Diputació de Castelló de la Plana, s'ha vist augmentada fa pocs mesos amb la inauguració d'un nou complex de l'Institut Valencià de Turisme, l'Hotel-Restaurant Fàbrica Giner, resultat de la rehabilitació i adequació completa i total d'un conjunt fabril del segle passat, únic exemple de colònia industrial de la

comarca dels Ports, que ara comprén 24 habitacions dobles, amb bany, minibar i TV, restaurant, cafeteria i zona d'esplai situat en el Km. 8'5 de la carretera Morella-Sorita en un indret encantador en plena natura. Però no oblidem la ciutat, els seus carrers porticats o escalonats, acollidors en qualsevol estació de l'any,

amb la seua oferta comercial i gastronòmica variada i suggerent. Si accepteu la meua opinió personal us recomane la visita al cor de l'hivern. El fred extremat, que allunya els turistes sense sensibilitat, fa més íntimes les coses i no impedeix que els morellans celebren la seua festa major, la del patró sant Julià, el 7 de gener,

dia de l'entrada de les tropes cristianes del cavaller Balasc d'Alagó. Aquest noble aragonés, l'any 1232, prengué la ciutat amb gran enuig de Jaume I el Conquistador. Enuig que el rei fundador del País Valencià justificava en la seua *Crònica* tot dient que Morella era tan important que no podia pertànyer a ningú "sinó a rei".

D'alguna manera, aquella predilecció de Jaume I per Morella continua viva entre les gents de la nostra nació.

Frederic Martí

ELS PELEGRINS A LES USERES

L'últim divendres d'abril, poc abans de la matinada, precedits de la processó, ixen els pelegrins cada any de l'ésglésia de les Useres. Passen pel poble d'un en un, deixant entre ells un espai de quinze passes perquè volen accentuar la idea d'isolament, de retraïment de l'individu a l'existència més interior. Exteriorment componen la mateixa figura anònima i repetida. Passen en nombre de tretze, amb idèntica vesta d'esclavina cenyida amb una grossa corretja de cuir, d'on penja el rosari; i un altre rosari, enorme, fet amb denes més grosses que cireres, els fa una doble volta al coll i branda un crucifix que no cap en un grapat. Un capell d'ales caigudes i la barba esborren del tot la identitat física dels pelegrins. Caminen a poc a poc, empunyant el bordó de fusta tornejada, fàcil a la mà, segur, que acompanya els passos curts. Els homes i dones de la processó els han precedit per les dues vores de carrer, ells van per enmig, trepitjant amb els peus descalços una estreta enramada d'heura que els han parat les dones del poble, amb una tendra intenció d'homenatge i per pietat dels peus que esmolaran i encetaran els vora 80 quilòmetres de mal camí que hi ha d'anar i tornar al santuari de Sant Joan de Penyagolosa. L'hora fosca i freda s'acorda admirablement a l'escena elemental i solemne,

de puresa aspra, com un fragment viu de món antic. Dels orígens històrics, evidentment remots, de la tradició no hi ha indicis documentals; els pelegrins de les Useres irrompen en el nostre temps de sobte, venint de molt lluny, des d'una fondària definitivament incalculable, sense rastre aparent. S'ha dit que el pelegrinatge, com el coneixem avui, sembla un ritual pre-cristià cristianitzat, i de fet respon a necessitats que l'home ha sentit com a mínim des del neolític. A Sant Joan, els pelegrins van a demanar salut, pau i pluja: uns mínims que permeten la supervivència. No costa de suposar que el territori avar que ells travessen i representen no sempre ha disposat d'aquests mínims necessaris, i ells van a Sant Joan, que és el lloc màgic i sant on es demana a Déu el mínim de generositat que, ben administrada pels humans, faga possible la vida de la comunitat. El camp de les Useres és d'ametles, vinya, oliveres, garrofer i blat, Mediterrani ancestral i pobre que ja no dona per viure. Una adaptació realista del pelegrinatge a les necessitats actuals hauria de pregar a sant Joan que no es tanquessin les fàbriques a la propera Alcora i que l'Estat conserve les pagues als jubilats, que són les fonts reals d'ingressos a les Useres d'avui. Si la intencionalitat econòmica, doncs, s'ha desdibuixat, el sentit de responsabilitat davant la tradició col-

lectiva creix cada any. L'annual peregrinació té un noble component de resistència contra l'amenaça de dissolució que amenaça el poble. Les Useres, a només 35 quilòmetres de Castelló, comptabilitza avui uns 1.250 habitants, mentre que l'any 1910 en tenia 3.464. La davallada demogràfica ha comportat uns canvis necessaris en la designació dels pelegrins: si tradicionalment només els caps de casa seguien el torn establert, des dels anys seixanta hi entren també els casats amb una dona nascuda o descendent de les Useres, sempre que mantinguen casa al poble; perquè la intensitat religiosa del ritual es manté sense concessions a la folklorització, i aquest tret d'experiència excepcional no permet el recurs de fer ocupar el lloc de pelegrí a un cercle de persones més o menys habituals. El llarg camí per paisatges desolats, el mutisme que els pelegrins s'imposen, el silenci de les immensitats on només ressona la veu dels tres cantors que els acompanyen, tot alhora prepara l'estat de saó espiritual. La música vocal n'és un ingredient essencial, i també un dels atractius més poderosos per a un assistent curiós. Els cants llatins de les Useres, que els entesos relacionen amb els de la festa d'Elx, són una peça clau de la tradició musical més venerable dels valencians.

Fet el llarg camí, els pelegrins arriben

a Sant Joan, on a compleixen un seguit de cerimònies, entre les quals són fonamentals la nit de penitència dins la Cova i la cerimònia dita del Perdó, a la sala dels ex-vots, que se celebren dins del secret més estricte i, segons que diuen, produeixen confessions íntimes de gran sinceritat i sovint comporten un alt grau de perfeccionament espiritual.

Els pelegrins de les Useres i l'impresionant ritual que els envolta atraven una atenció creixent. Si pel que fa al nucli de la celebració, l'accés té unes limitacions clàniques, hi ha diverses possibilitats de participació en diversos graus de compromís. El més elevat sens dubte és el de les *promeses*, que per tal d'assolir una gràcia o en compliment de vot poden caminar per davant dels pelegrins. També espontàniament, un grup reduït de persones sol seguir de lluny. Hi ha, però, la forma normal i populosa d'assistir a les celebracions litúrgiques a les Useres de Sant Joan, o d'esperar el pas del seguici pels carrers o en algun punt de la ruta accessible als vehicles a motor, com ara a l'ermita de Sant Miquel de Torrocelles, on els pelegrins dinen el divendres. Aleshores el públic té ocasió d'observar, d'escoltar els cants i compartir l'emoció i el silenci dels pelegrins.

Víctor Gómez Labrado

RODA RITUAL DEL FOC

Sembla que arreu de les nostres terres —i també fora d'elles— els habitants del País Valencià tenim fama de molt i bons festers. I si hi ha un element comú que es trobe present en totes les nostres manifestacions festives, aquest és la presència del foc, sobretot en les seues manifestacions més sonores i artístiques: traques, coets,

castells de focs artificials, etc. fins al punt que no hi ha pràcticament cap celebració pública —i fins i tot moltes de privades— en que no siguin presents els esmentats elements pirotècnics.

La nostra intenció, però, és de reportar tot un seguit de festes populars en les quals el foc, sobretot en forma d'ingents fogueres, esdevé l'essència

mateixa de la celebració. Dos són els pols més importants al voltant dels quals es congreguen les festes del foc: les fogueres d'hivern, que tenen la festivitat de sant Antoni Abad —del porquet, segons la nomenclatura popular— com a punt de referència i els focs del solstici d'estiu, amb les celebracions de les revetles de Sant Joan com a eix vertebrador.

Les fogueres de sant Antoni s'estenen per tota la geografia valenciana, Alginet, Albaida, Catarroja, Gavarra, Ademús..., però per l'espectacularitat de les manifestacions, val la pena que ens centrem en les festes de la ciutat de Canals, a la comarca de la Costera, i en les de Vilanova d'Alcolea, a la Plana alta. A Canals, la pira que acabarà cre-

mant, té unes dimensions extraordinàries, més de 20 metres d'alçada i la seua visió resulta extraordinàriament plàstica: un perfecte con vertical construït amb tronc de pins secs però coberts de pinassa verda, és rematat a mode de floró amb un taronger en flor. Des de ja fa un temps, el dia de cap d'any s'inicia la construcció de la pira que haurà d'estar llesta just el dia 16 de gener, inici de les festes patronals. Estretament unida a la foguera de sant Antoni es troba la celebració dels "parells" en record dels parells d'animals que els habitants del Canals d'altres temps cedien per a llaurar la terra del sant. També hi és el porquet, per tal que siga nodrit pels veïns, que acabarà rifant-se.

Per la seua banda, a Vilanova d'Alcolea, com a preludi de la celebració, es cala foc a la ingent foguera dels majorsals, una alzina central envoltada d'argelagues que han muntat durant aqueixa mateixa vesprada. Ja el dia de la festa, i pel lloc on ha de passar la processó, es munten una sèrie de fogueres a les quals s'anirà botant foc a mesura que aquesta avance. Llavors, els fusters de l'any muntats sobre cavalls i corcers abillats a l'antiga: gualdrapes de seda brodades amb fils d'or i argent, lluentons i espillets, cabotada de flors i retranques de cintes, després de l'oració del Pare Nostre i d'haver escoltat la clàssica invocació "Sant Anton, /sant ditxós,/fes que els porquets siguen grossos i menjadors", cavallen a tot córrer per a saltar—cavall i genet— les diverses fogueres disposades tot al llarg del recorregut. Una vegada acabat aquest, i havent tornat el guio del sant a l'abadia, té lloc el "tropell" o cursa de cavalls. Cada corcer busca el que li sembla el camí més curt per tal de guanyar el premi: la "coqueta de taró" —feta amb sucre ametlla i neula— que hi ha a la meta de la cursa, és a dir, al "banc" que hom disposa sota els balcons de la casa del rector del poble.

Pel que fa a la fama i el renom de les falles, —sens dubte la nostra festa emblemàtica i una autèntica apoteosi

del foc i que, any rere any, es planten a més de mig centenar de poblacions valencianes— en aquesta ocasió no fem altra cosa que deixar constància de la seua existència, i més quan ja han estat objecte d'un article monogràfic en un altre exemplar d'aquesta publicació.

L'altre pol de les festes valencianes del foc gira al voltant de la nit màgica de sant Joan. És la nit més curta de l'any, quan l'aigua de les fonts, dels rius i, sobretot, de la mar, té el poder de fecundar les fembres, just el moment en què la rosada guareix malalties incurables; la nit misteriosa en la qual neix el trèvol de quatre fulles, símbol inequívoc de la bona sort.

També aquesta celebració —que sens dubte es remunta a pràctiques de caràcter esotèric i pagà— s'estén per tot el País Valencià, sobretot a la zona més costanera. Són innumerable les fogueres que hom munta per tal de ser saltades amb la finalitat de foragitar els possibles malefics de cara a tot un any. I si la foguera crema a ran mateix de l'aigua de la mar —i aquesta n'és la ubicació de centenars— el ritus s'arrrodona amb la pràctica de deixar que arriben als peus nus dels congregats nou ones que completaran la purificació desitjada.

Parlar de les fogueres de sant Joan, però, exigeix fer uns esments específics: els focs de Xàbia, a la comarca de la Marina alta, i les fogueres de sant Joan d'Alacant.

A Xàbia, l'especificitat de la celebració consisteix, entre altres, en la presència d'actes com ara l'ofrena de "raïms i bacores" —fruits de la terra ben mediterranis— al sant patró, tot implorant la bondat de les collites. I el fet ritual de saltar els focs —que segons la tradició dona sort i prosperitat— el realitzen els joves amb els seus caps coronats amb branques d'heura proveïda de petites flors blanques, que evocuen en l'espectador unes reminiscències d'un clar encuny clàssic. I després de la crema, tohom a menjar les "faves torrades", que segons sap tot el món, és la millor manera de conjurar els bons esperits per afavorir la presència dels

diners, que si bé és cert que no porten la felicitat, si que hi contribueixen força.

El costum d'encendre fogueres a Alacant que, amb el pas del temps havia adquirit el caràcter de gran festa urbana, quallà l'any 1928 quan hom considerà la possibilitat d'atorgarlos un plantejament semblant al de les falles de la ciutat de València. No calia més que transformar les piles informes de materials combustibles en estructures decoratives amb ninots de característiques satíriques semblants als de les festes de la capital del País. A partir d'ací, anaren creant-se les diverses *comissions de foguerers*. L'any 1932, hom iniciava l'elecció d'una *bellea del foc*, semblant a la fallera major de València. La instal·lació de *barraques* com a centres de promoció popular de la festa contribueixen extraordinàriament a treure al carrer l'alegria i la joia de viure. Pel que fa a la gastronomia, cal tenir present que a Alacant, la famosa "coca de sant Joan" presenta unes característiques que la fan diametralment oposada al típic dolç d'altres contrades: coca guarnida amb pebrera, tomaca i tonyina salada, tot cuit al forn.

Hi ha, però, moltes altres celebracions en què el foc té una rellevància especial. Així, a la petita població de la Yesa, a la comarca de Serrans, encara hi ha el costum medieval d'encendre fogueres i alimares —*almenares*, segons la seua adaptació al castellà local— a les portes de les seues cases la vespra de la patrona de la localitat, la Mare de Déu del Carme. Les alimares, fogueres que es feien antigament com a senyals en talaies i altres llocs elevats, són ací com una mena de grans canelobres de ferro.

A Agullent, poble de la Vall d'Albaida, dins de les festes locals es commemora el *Miracle de la llàntia*, en què el foc té un paper preponderant com a recordatori de la llàntia miraculosa amb l'oli de la qual els agullentins es van ungir i van sanar durant la pesta de l'any 1600. Xiquets i majors pugen de romeria a l'ermita tot duent a les mans, i girant-les con-

tínuament per atiar el foc, les *falles*, que no són altra cosa que trossos d'esportins vells com els que s'utilitzaven a les almàsseres per xafar les olives.

Paga la pena també de reportar la baixada de la Mare de Déu de Gràcia a Biar, a la comarca de l'Alcoià. A la vesprada del dia 11 de maig, un cop s'ha acabat l'entrada de Moros i Cristians, els capitans de les comparses, els majordoms de la confraria de la Mare de Déu i les autoritats es dirigeixen a l'ermita per baixar la imatge en processó fins al poble. La resta de la gent es congrega a l'entrada de la vila no sols per rebre la venerada imatge, sinó, sobretot, per contemplar l'extraordinari espectacle de les fogueres a les muntanyes que envolten Biar: més de cinc-centes fogueres controlades són enceses pels foguerers en totes les cimeres de les serres que circumden la població, fogueres a les quals cal afegir-ne moltes altres que hom encén en els marges dels camins per on davalla la imatge.

La relació dels focs de festa valencians podria fer-se inacabable: els del trasllat de les imatges a Alfara d'Algimia, a la comarca del Camp de Morvedre; la *Nit de les fogueres*, el 22 d'abril, a Onil, a la comarca de l'Alcoià; la *Nit de l'albada* de la ciutat d'Elx, que preludia les celebracions del *Misteri* i de la *Festa* etc. sense oblidar altres manifestacions, com ara els *bous embolats* —corregudes nocturnes de bous de carrer amb dues boles de foc a les banyes— típics de molts pobles valencians, en especial de les rodalies de la capital del País, o les espectaculars *cordades* —diversió nocturna d'una festa que consisteix a botar foc a diverses eixides d'enfilalls de coets que es desprenen encesos d'una corda penjada de banda a banda d'una plaça o carrer —com ara la cèlebre cordada de Paterna, a la comarca de l'Horta.

Si el foc és la força regeneradora, al País Valencià n'anem ben servits.

Joan Castelló i Vila

ELS BORJA, UNS VALENCIANS UNIVERSALS

Entre les famílies que tot al llarg de la història han donat les nostres terres no hi ha dubte que la més universalment coneguda ha estat la dels Borja, sobretot sota la forma italianitzada del seu cognom: *Borgia*. Recentment, i en el marc dels Premis Octubre '94, ha tingut lloc el *Simposi sobre els Borja*

en què un nodrit grup d'especialistes ens ha fet conèixer les claus polítiques i familiars d'aquest clan valencià que, entre altres, va donar a la història dos papes, un sant i uns personatges tan universalment coneguts com ara Cèsar Borja o la seua germana Lucrècia. En el mateix marc dels Premis es va presentar en societat el

quart volum de les Obres Completes del pare Miquel Batllori, *La família Borja* (ed. 3i4), dedicat justament a intentar restablir, sense prejudicis ni ideologia prèvia, la història d'aquesta nissaga.

La família, oriunda d'Aragó, es va establir en terres valencianes a partir del segle XII. Una de les seues rames,

assentada a Xàtiva, va començar a reeixir arran d'haver-se posat de part del rei Pere el Cerimoniós durant la Guerra de la Unió. Llavors començaria el seu ascens que es va accelerar en el moment que un dels seus membres, el bisbe de València Alfons de Borja (1378-1458), home d'extraordinàries dotes diplomàtiques, va

passar a Itàlia acompanyant el rei Alfons V i va arribar a assolir la cadira papal amb el nom de Calixt III (1455). La seua coronació va ser un fet inesperat, fruit de les desavinences entre dues de les famílies més influents de la Roma del moment: els Orsini i els Colonna.

El nou papa s'envoltà de persones de la seua confiança i col·locà a la cort pontifícia dos dels seus nebots: Pere Lluís (c. 1430-1458) i Roderic (1431-1503). Pere Lluís es va convertir en capità general dels exèrcits pontificis. I no eren pocs els italians que comentaven que aspirava a aconseguir una corona reial sobre una Itàlia unificada. Però la mort de Calixt III va provocar una reacció dels romans contra els Borja, i Pere Lluís es va veure obligat a fugir de la ciutat; morí poc temps després deixant la seua ingent fortuna al seu germà Roderic.

Aquest, que havia estat ja nomenat cardenal, va saber esquivar les dificultats del moment i —segons diuen— amb l'ajuda dels diners, l'any 1492 va ser elegit papa amb el nom d'Alexandre VI.

Abans i després de la seua coronació pontifícia, Roderic va tenir una sèrie de fills, entre els quals van destacar Pere Lluís (c. 1458-1488), Cèsar (c. 1475-1507), Joan (c. 1475-1497) i Lucrecia (1480-1519), nascuts de Vannozza Cattanei. L'any 1485, Pere Lluís va comprar al rei Ferran el Catòlic el ducat de Gandia i es va casar amb Maria Enríquez, cosina del rei. Però Pere Lluís va morir aviat i ducat i esposa passaren a mans dels seu germà Joan, assassinat l'any 1497. A partir d'aquell moment la rama dels ducs de Gandia es va deslligar per complet dels assumptes italians i es va instal·lar definitivament a la capital de la Safor. En ella destaquen, entre altres personatges notables el IV duc de Gandia (nét de Joan), Sant Francesc de Borja i el virrei del Perú Francesc de Borja i Aragó (c. 1577-1658).

A Roma, mentrestant, la resta dels fills d'Alexandre VI, —que malgrat haver adaptat a Itàlia la grafia del seu cognom, *Borgia*, mantingueren el català com la seua llengua habitual de comunicació fins i tot en la seua correspondència—, seguien una breu però fulgurant trajectòria que els havia de dur a ser, durant uns anys, la família més poderosa d'Itàlia, però que entraria en una ràpida decadència després de la mort d'Alexandre VI, ocorreguda l'any 1503.

Així, Cèsar que es va dedicar inicialment a la carrera eclesiàstica —als setze anys era bisbe de Pamplona i abans dels vint arquebisbe de València i cardenal— va abandonar la seua

condició sacerdotal i es va dirigir a la cort de Lluís XII de França on va rebre el títol de duc de Valentinois i es va casar amb Carlota d'Albret. Llavors, amb l'ajuda del rei de França i els diners del papat, va iniciar la conquesta de la Romanya, un primer pas en la seua idea d'arribar a constituir un regne a l'Itàlia central. Poc després s'apoderava d'Urbino al temps que el papa li concedia el títol de duc de Romanya. Totes aquestes victòries, aconseguides tant per la força com per l'astúcia, despertaren l'admiració de Maquiavel ja que veia en ell un home de talent capaç de realitzar molt hàbilment un disseny tan ambiciós com era el somni d'aconseguir una Itàlia unificada. La seua admiració per Cèsar Borja va ser tan gran que li va inspirar el llibre que durant molts anys ha estat capçalera de molts homes d'estat: *El Príncep*.

Acabada la conquesta, Cèsar va iniciar la tasca d'organitzar una administració centralitzada i d'arranjat les ciutats i les fortaleses, funció per a la qual va designar com a arquitecte el gran Leonardo Da Vinci. Però la mort d'Alexandre va fer malbé totes les seues expectatives. L'arribada al solí pontifici d'un dels seus enemics polítics, el cardenal Giuliano della Rovere, amb el nom de Juli II, va significar un cop definitiu per als seus projectes. El nou papa va manar la seua detenció a Ostia i el va obligar a tornar, una per una, totes les seues possessions a la Romanya. D'allí es dirigí a Nàpols on —instigat pel papa— va ser arrestat per Gonzalo Fernández de Córdoba, el qual el va trames a la península ibèrica. Cèsar va romandre algun temps empresonat fins que va escapar del castell de la Mota per anar-se a refugiar a la cort del seu cunyat, el rei de Navarra. Poc després va morir de les ferides rebudes en una escaramussa.

Per la seua banda, Lucrecia va ser casada a tretze anys pel seu pare Alexandre VI amb Giovanni Sforza, matrimoni que posteriorment va estar invalidat pel mateix papa sota l'al·legació d'impotència del marit. A l'agost de 1498, va contraure segones núpcies amb Alfons, príncep de Bisceglie, bastard de la família real de Nàpols. En produir-se l'aliança de Cèsar amb els francesos, enemics dels napolitans, el fill d'Alexandre VI va manar matar el seu cunyat amb l'objecte de desfer-se d'un possible obstacle en la seua política d'aliança incondicional amb França. És durant el període de viduitat de Lucrecia passat al Vaticà —on en tres ocasions va dur la gestió dels assumptes de l'església en absència de son pare— quan sembla que pren forma la seua fama de llibertina i orgiàstica i és en

aquella època quan degué nàixer —si nasqué— el misteriós "infant romà" que hom va suposar fruit dels seus amors incestuosos amb el seu propi pare. Al desembre de 1501, va celebrar el seu tercer matrimoni, en aquesta ocasió amb Alfons d'Este, primogènit del duc de Ferrara. En arribar a la seua nova llar a Ferrara, Lucrecia s'allunyava definitivament de Roma, començava una vida absolutament distinta i s'apartava dels interessos polítics de son pare i del seu germà que l'havien utilitzada com un instrument en les seues ambicions. Convertida en duquesa l'any 1505, va saber guanyar-se l'afecte i el respecte de tothom al centre d'una brillant cort envoltada d'artistes com Pietro Bembo o el gran poeta italià Ludovico Ariosto, autor que elogia la figura d'aquesta dama en l'obra poètica cabdal del renaixement italià, el seu *Orlando furioso*. A partir de 1512, però, va començar a apartar-se de la vida cortesana i inicià una existència discreta que durà fins a la seua mort, l'any 1519, sobrevinuda a conseqüència d'un avortament.

Lucrecia Borja, però, ha tingut una fama històrica totalment immerescuda, com han posat de relleu els seus biògrafs, entre els quals destaca Maria Bellonci, ja que aquesta gràcil figura femenina va ser la detestable protagonista d'obres d'escriptors de gran talla com ara Victor Hugo, Alexandre Dumas o Guillem Apollinaire, sense oblidar altres artistes com ara el músic Gaetano Donizetti, autor —entre altres— d'una famosa òpera que duu el nom de la filla d'Alexandre VI: *Lucrezia Borgia*. També el cinema ha trobat en aquesta família —i ben especialment en Lucrecia— un món ple de suggeriments digne de ser dut a la pantalla. Sense voler ser exhaustius, recordem *Lucrezia Borgia* (1992) de Richard Oswald; *Lucrece Borgia* (1935) d'Abel Gance; *Bride of Vengeance* (1949), de Mitchell Leisen o *Lucrece Borgia* (1953), de Christian Jaque.

Sols Lucrecia, doncs, es va salvar del naufragi general de la família, i a la seua cort es van refugiar diversos membres de la seva dinastia, entre ells alguns dels fills bastards de Cèsar. Per la seua banda, Jofré, un dels germans menors de Lucrecia, i Roderic, fill del segon matrimoni d'aquesta, es van retirar al regne de Nàpols on van ostentar respectivament els títols de príncep d'Squillace i de duc de Bisceglie. L'única filla legítima de Cèsar, Lluïsa, va romandre a França on va entroncar amb la important família dels Borbó-Busset. D'aquesta manera es va esvanir el poder d'una nissaga que poc temps abans sem-

blava elegida per apoderar-se de tota Itàlia.

La vida dels Borja romans ha suscitat una literatura polèmica d'extraordinàries proporcions. El moviment romàntic va adoptar la visió que d'ells havien donat els seus enemics, de manera que van ser retratats com una família demoníaca d'emmetzinadors, d'obsessos sexuals i de monstres de l'astúcia i la crueltat. En contrast amb aquesta visió clarament negativa, la coneguda "llegenda negra dels Borja", ha anat sorgint tota una rama d'apologistes que han pretès vindicar la seua fama. La veritat històrica, però, sembla que es troba igualment distant d'aquests dos extrems. Els Borja poden ben bé haver estat tal com els mostren certs documents que els acusen de corromputs i ambiciosos. Però, amb tot, no haurien estat altra cosa que una més de les famílies de la Roma del renaixement, ni millors ni pitjors que altres famílies que els disputaven el poder en una guerra a mort.

Tres poden ser considerats els factors que han motivat la seua mala fama. El primer és que van ser finalment derrotats pels enemics polítics, els quals van poder fulminar contra ells unes condemnes que ningú no s'hauria atrevit a llançar contra un clan que hagués mantingut el seu poder i la seua influència a Roma. El segon, i tal vegada el més important, és que eren estrangers i van atemptar contra el monopoli italià de càrrecs a la cort pontifícia: una bona prova és que, a les morts de Calixt III i d'Alexandre VI, l'esclat d'odi dels romans es va adreçar explícitament contra "els catalans" —apel·latiu amb què eren coneguts popularment a la ciutat eterna. En darrer lloc, cal tenir present que molts historiadors han tingut la temptació de carregar les tintes sobre la dimensió humana del papa Alexandre VI i els seus fills, tot pensant que amb açò desviaven les culpes de la societat italiana del moment i de la mateixa església com a institució. Però aquest estratagema no resisteix cap anàlisi. L'actuació dels Borja ha d'explicar-se en funció de la situació de l'església a principis del segle XVI, de les tensions polítiques que actuaven llavors sobre Itàlia i de la profunda decadència moral de la societat romana de l'època. Aquests fills procedents de la petita noblesa valenciana van ser més aviat les víctimes que no els autors d'un estat de coses que havien començat molt abans que ells aparegueren a Itàlia i que continuà després del seu eclipsi.

J. Enric P. Borràs

ELS POETES ARÀBIGO-VALENCIANS

Entre el segle XI i el XIII, el temps que va de la caiguda del califat de Còrdova després de la mort d'Al-Mansur (1002) fins a la conquesta de València per Jaume I (1238) i de Menorca per Alfons el Franc (1287), les terres de l'Orient d'Al-Àndalus viuran un dels períodes culturalment més rics de la seua història així com un dels més dramàtics i transcendents.

Un món literari, aquest, no tan ben conegut com caldria tot i la seua significació històrica i la seua importància literària, ja que ens ha arribat cantat i escrit per una nòmina extraordinària de poetes que ens mostren alhora els esplendors d'una civilització cultíssima així com la seua tràgica agonia. Uns temps on els territoris que conformaven aquesta rica i fèrtil frontera islàmica amb Catalunya i Aragó, canviaran de rumb i passaran a formar part activa i creativa de l'Europa cristiana com a part de la corona catalano-aragonesa.

Molts són els poetes que conformaran aquest període esplèndid per a la literatura àrab i per a la civilització musulmana occidental. Molts i variats, tant en la qualitat de les obres escrites com en els models de vida personal. De molts, però, a penes si ens n'han arribat els noms i algun que altre fragment poètic recollit a les famoses antologies de la poesia àrab andalusina. D'uns quants, entre els més brillants, però, avui en tenim les mínimes notícies que ens permeten, no solament reconstruir-los una aproximació de vida, sinó gaudir de les seues composicions poètiques. És d'aquests pocs, per tant, que en donarem una brevíssima mostra biogràfica i lírica alhora.

Entre els més destacables del segle XI, el gran segle de la poesia andalu-

sina, segle que tingué com a capital cultural Sevilla, trobarem Ibn al-Labbana de Dénia, Ibn al-Yamani d'Eivissa i Abu Bakr de Tortosa. Ibn al-Labbana, nascut a Benissa i criat a Dénia, serà un dels grans poetes de la cort literària del rei Al-Mutamid de Sevilla, la més important de l'època. Entre les composicions més delicades i sensuais, hi té aquesta de dedicada a unes pigues:

Aixecà l'esguard vers les estrelles i elles, encisades de tanta boniquesa, van trontollar, i caure, una a una sobre la galta, on amb enveja les he vistes ennegrir, una a una.

Ibn al-Labbana va morir a Mallorca el 1115, mentre l'illa era atacada per un estol de naus pisano-catalanes. D'Ibn al-Yamani es diu que va ser un dels més cèlebres poetes entre aquells que anaven de cort en cort dels regnes de taifa, fabricant versos i elogis a canvi de diners. D'ell sol dir-se que no escrivia una cassida per menys de cent dinars d'or, tota una fortuna per a l'època. Se n'ignora no sols el lloc concret i data de naixement, sinó també el de la mort. Abu Bakr at-Turtuixí (1059-1130), de qui s'ha dit que "la seua devoció era més gran que la seua ciència", va ser no solament un home sant per als musulmans, sinó uns dels savis estudiosos alcorànics del seu temps, així com un viatger de per vida. Va deixar Tortosa de jove i va morir a Alexandria, on diuen que la seua tomba és venerada com a lloc de peregrinació.

El segle XII serà el del màxim apogeu poètic a l'Orient d'al-Àndalus, gràcies especialment a dos poetes profundament renovadors, creadors de l'anomenada "escola valenciana",

escola que perdurà fins a les acaballes de la cultura andalusina, famosa per la seua estètica "floral" i gairebé pagana, on l'escenari de les seues metàfores serà sempre un jardí humanitzat, imatge del paradís i de la bellesa dels cossos joves alhora. Aquests dos grans poetes seran Ibn Khafaja d'Alzira (1058-1138), anomenat "el jardiner" i de qui no puc deixar de citar ni que siguen dos versos:

Déu meu, com era bell el riu en aquell lliit, més delitós per beure que els llavis [d'una bella.

El seu nebot Ibn az-Zaqqaq (mort el 1135), de qui no se sap si va néixer a València o Alzira. Ambdós poetes encara avui estan considerats uns clàssics de la poesia àrab de tots els temps i són llegits i reconeguts com a tals. Un dels seus seguidors més significatius i famosos serà Ar-Russafi (1144-1177?), nascut a València, exilat a Màlaga de jove, autor de bellíssims poemes d'amor, dedicats a nois, el convertiren en una mena de Kavafis islàmic.

Per acabar aquesta precipitada panoràmica, només convindrà esmentar tres dels darrers cantors del segle XIII, cantors que fonamentalment ploren la pèrdua de les seues ciutats i terres estimades. Els seus noms són: Ibn Amira d'Alzira (1186-1260), Ibn al-Abbar de València (1199-1259) i Saïd Ibn Hakam de Menorca (1204-1281). Tots tres visqueren dramàticament la caiguda d'aquestes terres, abans cantades com un paradís; tots tres foren grans personatges i figures emblemàtiques de la cultura i de la política del seu temps, les vides dels quals mereixerien ser novel·lades i

conegudes. Si Ibn Amira d'Alzira escriurà un llibre avui perdut sobre la caiguda de Mallorca en mans de Jaume I, Ibn al-Abbar signarà l'acta de rendició de València i Saïd ibn Hakam serà el darrer "rais" o reietó de Menorca. Per acabar, doncs, uns versos d'Ibn al-Abbar:

*Per sempre més adéu a la terra estimada.
La nostra joventut i els grans amics, [perduts.
Tot el que era bell ara és desfet, [dispers o lluny.
Sense joia ni llar, vençut i no en pau [em sent.
On les cases de València? On les [veus dels seus coloms?
Tot s'ha perdut. S'ha perdut el Pont i [la Russafa.
S'ha perdut Mislata i Massanassa. [Tot s'ha perdut.
On són aquells prats amb rius i arbres [breds verds?
On són els indrets flairosos on solíem [retirar-nos?
On el zèfir sempre fresc? On els crepuscles [amables?*

Ai València! Què s'ha fet d'aquells [matins on el sol jugava amb la mar tot corrents per [l'Albufera!

Tot s'havia perdut, certament, per a la cultura islàmica als territoris d'aquest Orient andalusí. Aleshores, com he dit, començava una nova història i una nova literatura que igualment donaria nous esplendors a no tardar.

Josep Piera

EL CORPUS DE VALÈNCIA

Fa més de sis-cents anys que la ciutat de València celebra —com tantíssimes altres de tot l'àmbit cristià— la festivitat del Corpus Christi, una de les manifestacions més pregoneres del nostre esperit de joia i que sens dubte fa créixer la fama de festers que sembla que tenim els valencians. Any rere any, el primer diumenge després de la vuitena de Pentecosta, les vies principals del casc antic de la ciutat: —carrers dels Cavallers, el Tossal, la Bosseria, la plaça del Mercat, sant Vicent...— engalanen façanes i bal-

cons per a commemorar un dels tres dijous —diumenge ara, segons les darreres disposicions litúrgiques— que, segons una popular cobla castellana, resplendeixen més que el sol.

I encara que la festa té un exclusiu caràcter religiós, des dels seus inicis ha estat, a València, promoguda pels estaments civils i, en concret, pel Consell de la ciutat.

Aquesta celebració sembla que en els seus orígens va estar impulsada per la que arribaria a ser santa Juliana de Lieja, dama que va aconseguir que el bisbe de la seua diòcesi, Ro-

bert de Torete, la instituís l'any 1246 a la seua demarcació eclesiàstica. Quan l'aleshores arxidiaca de Lieja, Jaume Jacob Pantaleó de Troies, arribà al solí pontifici amb el nom d'Urbà IV instaurà la festa per a tot el món cristià l'any 1264, festivitat que va ser ratificada, mig segle després, el 1316 pel papa Joan XXII.

La interpretació valenciana ha estat sempre d'assenyalar que els motius més directes que el papat va tenir per decretar aquesta celebració van ser, a més del prodigi de Viterbo, —l'anomenat miracle de l'Hòstia Sag-

nant de Bolsena— els fets extraordinaris dels *Corporals de Llutzent*, (població de la comarca valenciana de la Vall d'Albaida) ocorreguts l'any 1248. A aquest fet portentós —uns corporals apressadament amagats sota un roser a causa del perill que suposava la presència d'uns moros que havien envaït la zona i que, en anar a recollir-los, van aparèixer tancats de sang— cal afegir encara el popular *Miracle dels Peixets*, esdevingut l'any 1348: a pocs quilòmetres de la capital valenciana, un capellà d'Alboraida que duia de combregar

a un malalt va ser víctima d'una crescuda del barranc de Carraixet que li va arravatar l'arqueta on duia les sagrades formes. Quan passat el perill cercava l'arqueta, la trobà buida, però a pocs metres de la platja va observar com dos peixos, amb el cap fora de l'aigua, li oferien les sacres Hòsties que duïen a la boca. Recollim encara un altre episodi que col·labora a difondre entre els valencians del moment el culte pel Cos de Crist. Es tracta del viatge protagonitzat, entre altres, pel gremi de banquers de la ciutat que va tenir una presència molt activa en l'expedició que el Regne de València organitzà a Alger —proveïts per una butlla de croada atorgada per Benet XIII— per tal de rescatar una custòdia amb sagrades Formes que els sarraïns havien robat en un saqueig efectuat l'any 1397 a la vila de Torreblanca, a la comarca de la Plana.

Malgrat tot, no sabem amb certesa quin any es va celebrar la primera Processó General. El testimoni més antic que posem es remunta a l'any 1355, en què, regnant Pere el Cerimoniós, va ser feta una *crida* per part del Justícia i els Jurats de la Ciutat acordats amb el Capítol de la Seu. I encara que la disposició inicial era de mantenir anualment la celebració, aquesta es veié suspesa per diverses circumstàncies fins que es reprengué —ara ja ininterrompudament— a partir de l'any 1373.

Des d'aleshores, la celebració va

anar guanyant popularitat fins al punt de ser considerada durant molt de temps com a festa major de la ciutat, o Festa grossa, apel·latiu amb què sovint és designada per alguns autors del moment.

Des dels seus inicis, aquesta manifestació religiosa va anar organitzant-se com una forma d'estructuració cívica, ja que constituïa un reflex jerarquitzat dels diversos estaments socials que conformaven la vida ciutadana. Hi prenién part, de manera rigorosament ordenada, des de les capes més altes de la ciutat —noblesa i clergat— fins a les més populars, d'acord amb el seu rang: gremis, parròquies, camperols, etc.

A més a més, des de ben aviat, l'estructura permeable de la processó permeté que s'hi anessin introduint uns altres elements —alguns fins i tot amb reminiscències clarament paganes— que contribuïren a donar color i diversitat a la festa: personatges bíblics de l'antic i el nou testament, personificacions de sants, balls, animals mitològics, plataformes per a representacions teatrals etc., pertanyents tots al més pur imaginari popular.

Si bé totes aquestes manifestacions eren, i són encara, en moltes de les processons del Corpus que se celebren arreu, a la de València tenen una especial rellevància en tots els aspectes i, en particular, en la història del teatre. De l'espectacularitat i la grandiositat que el "muntatge" de

la Processó General va anar adquirint, n'hi ha prou amb assenyalar que l'any 1400, sols vint-i-set anys després de la represa de la celebració, la comitiva tenia ja una considerable complexitat simbòlica: trenta personatges (àngels, diables, profetes, patriarques, apòstols, sants, innocents, reis...), animals mitològics com ara, dragons, serps, la *Cuca fera* de Santa Margalida, àguiles, lleons etc. hi desfílaven juntament amb els *Entremesos* o *Roques*, elements aquests darrers de gran importància en la història de l'espectacle al País Valencià. Les roques eren, i són encara, unes plataformes sobre rodes (que existien en aquella època també a Anglaterra i a Itàlia) i que servien com a decorat ambulant per a fer-hi representacions "a peu", o bé eren l'escenari mòbil per a executar-hi uns específics espectacles teatrals o *Misteris*, nom genèric que rebien les diverses posades en escena que prenién part en la processó. Dels innombrables misteris que, segons els documents, s'han representat tot al llarg de la història de la festa del Corpus a València, sols en resten tres textos: el *Misteri del rei Herodes*, popularment conegut com la *Degolla*, el *Misteri de Sant Cristòfor* i el *Misteri d'Adam i Eva*.

En l'actualitat, però, les roques són també plataformes rodants de bella factura en les quals ja no s'hi representa res, sinó que vénen a ser com a al·legories de personatges o de fets

rellevants. En concret, ara hi concorren la Roca Puríssima, la Roca Trinitat, la Roca Fe, la Roca Sant Vicent, la Roca Plutó —popularment, la *Diable-ra*—, la Roca València i la Roca la Fama.

De fet són ara les roques les que obren la celebració. Coincidint amb el seu trasllat del magatzem on es troben ubicades la resta de l'any, el "Capellà de les Roques", mitjançant la "Cavalcada de Convit", fa una invitació a tots perquè prenguen part en la festa. Previ a l'acte concret de la Processó hi ha una gran desfílada: policia muntada de la ciutat, gegants i nans, els diversos grups de danses: la Moma, els Cavallets, la Magrana... els personatges dels misteris: Sant Cristòfor, els Peregrins, els Reis d'Orient, la mare de Déu de la burreta i un llarg etc. impossible de ser reportat en un espai tan curt com és aquest, preparen l'acte processional en si.

Finalment hi ha la processó: més de dos-cents personatges al·legòrics, a part dels gremis, les parròquies, els xiquets de primera comunió, etc. precedeixen la Custòdia, darrere de la qual desfilen les autoritats eclesiàstiques, civils i militars. Un piquet de l'exèrcit clou la desfílada: tot un espectacle!

Joan E. Pellicer

LA DANSA CONTEMPORÀNIA A VALÈNCIA

Quan a mitjan dels anys setanta, gairebé de sobte, s'obria davant els creadors tot l'univers de possibilitats expressives que conté l'anomenada dansa contemporània, la ciutat de València esdevingué un punt de referència de primera magnitud. Els noms de tècniques com ara Limón, Graham, Cunningham o de coreògrafes com Pina Bausch, deixaven de ser reflexos d'un univers alié per passar sobtadament a formar part de la bateria ideològica i tècnica amb la qual una nova generació d'artistes es presentava als escenaris més avançats de l'estat espanyol disposats a revolucionar profundament el món de la dansa. Quan a Barcelona, Anna Maleras ampliava per als seus alumnes els límits de la creació coreogràfica i els posava constantment en contacte amb noves tècniques, Cesc Gelabert irrompia amb la seva personalíssima forma d'entendre la dansa i Ramon Solé creava el Ballet Contemporani

de Barcelona, per posar sols tres exemples, València hi aportava el seu gra d'arena amb la labor de Gerard Collins, recent vingut de la ciutat comtal on havia creat L'Espantall i, sobre tot, amb Vaganovs, un grup liderat per Olga Poliakoff que hauria pogut anar molt lluny si no hagués desaparegut, però que, en qualsevol cas, a causa de la seva preocupació per cercar un espai d'encontre entre el teatre i la dansa, obriria una línia artística que encara avui ocupa un lloc destacat entre les preocupacions dels creadors. D'aquesta època és també el grup Giap, creat per Josep Argente i Micaela Torres, important, sobretot, des del punt de vista docent. Aquest va estar el nucli bàsic. Poc després, als inicis dels anys vuitanta, i al mig ja d'una incessant anada i vinguda de ballarins i coreògrafs per París, Nova York i, sobretot, Barcelona, arribarà la companyia Ananda Dansa, sense cap mena de dubte, l'aventura més potent que ha tingut

la dansa contemporània a la ciutat de València i, actualment, la més consolidada; Vianats dansa apareixerà a mitjan de la dècada i la "Companyia Vicente Sáez" ho farà a finals. Tot i que l'any 1982 s'estrena al teatre Escalante *Dansa*, una proposta de la companyia de Ballet-Teatre Ananda Dansa, en què ja apareix la signatura dels germans Valls, serà l'any 1984 quan aquest grup es presenta de manera oficial amb un espectacle clau: *Destiada*. És l'inici d'una experiència artística que s'acabarà estenent tot al llarg de la dècada i els pilars de la qual, al meu judici, són la memòria, l'evocació, una dramàtica fortament narrativa, una important escenografia en constant transformació i, sobretot, "l'exploració del territori existent entre el teatre i la dansa". Edison Valls escrivia fa poc: "Ananda dansa podria ser considerada com una companyia atípica de dansa-teatre ja que en la creació dels nostres espectacles integrals el

corresponent temàtic és un eix fonamental del nostre treball. Si partim de la consideració que la nostra funció com artistes és ser reflex emocional de la societat en què vivim, l'elecció temàtica sempre haurà de girar al voltant d'un camí que ens duu de la memòria col·lectiva al present: la guerra civil espanyola, el món dels braus, el terrorisme, el feminisme..." El grup, ha mantingut durant tots aquests anys una estabilitat poc normal, especialment en el món de la dansa. S'anomena ja Teatre del Ball, i el componen, a més de Edison Valls, director teatral i Rosàngels Valls, coreògrafa titular de la companyia, el músic Pep Llopis, que arribà a crear tot al llarg de les seues composicions per a Ananda gairebé un so propi del grup, l'escenògraf Carles Montesinos i un conjunt important de ballarins com ara Rosa Ribes, Juli García, Irene Mira o Empar Fernández. En espectacles posteriors s'hi aniran sumant noms importants del món de les

arts plàstiques, com és el cas d'Andreu Alfaro o Maria Chana, músics com Perico Sambeat o Esperança Abad, l'il·luminador Eric Teunis, o el modista Francis Montesinos. Amb l'ajuda de tots ells, Ananda Dansa es consolida ràpidament i produeix espectacles com *Crònica civil* (V-36/9) i *Homenatge a K* que, juntament amb *Destiada*, componen el que Edison Valls va titular *Trilogia de la violència*. Després vindria *Basta de dansa*, on el grup obrí una nova línia artística que continuarà amb *Borgia Impe-rante*, l'espectacle més ambiciós i complet del grup i que va gaudir d'un pressupost més alt de l'habitual. Va ser estrenat durant l'Expo '92. Actualment es troben recorrent tot l'estat espanyol amb *Pol de gel*, una nova experiència: la dansa per a infants. El públic i la crítica sempre han acollit, tret d' excepcions, amb entusiasme, aquesta companyia de teatre-ball, i les institucions valencianes, sobre tot la Conselleria de Cultura, a través de les seues instàncies, l'han considerada entre els seus projectes culturals prioritaris.

Vianats és una altra important experiència de la dansa contemporània a la ciutat de València. L'any 1984, tornava de Nova York Gracel Meneu, una excel·lent ballarina i coreògrafa que havia après en aquella ciutat les tècniques modernes. L'any següent, formant companyia amb el fotògraf Pedro Pablo Hernández, —un home imprescindible en l'ambiciosa definició del projecte que va conduir les extraordinàries capacitats coreogràfiques de Gracel a un diàleg constant amb un univers àudio-visual incorporat a l'escena— Vianats es presentava a València amb *Vianants*. Després, ja amb ajuts de diverses institucions, apareixia *Via*, amb música de Victor Nubla que, segons el crític Nel Dia-

go, resultarà "particularment dura i generadora d'un clima sensorial obsessiu, i permetrà a Gracel Meneu elaborar una coreografia minuciosa i fascinant. Resulta un espectacle d'estranya bellesa, que transmet unes vivències fosques i tormentades". Després, amb les ballarines Mònica Estremiana i Cristina Andreu, crearà *Shuei*, en un moment de certa projecció internacional i de reconeixement, com una vigorosa proposta situada a l'avantguarda de la dansa contemporània. A partir d'ací —ja sense Pedro Pablo Hernández i amb l'ajut de la Generalitat Valenciana— Gracel Meneu iniciarà una carrera que ja compta amb un bon nombre de títols: *Pi*, *Gàrgolas*, *Isla-Mujer* i *Sangre*, en col·laboració amb el jove coreògraf Antoni Aparici.

Vicente Sáez, format a l'Institut del Teatre de Barcelona i deixeble de Cesc Gelabert, és en aquests moments un dels coreògrafs i ballarins amb una projecció clara dins i fora del país. Posseeix unes qualitats com a ballari poc habituals i, com a coreògraf, ha creat espectacles importants basats en una constant recerca d'arrels (*Uadi*, 1992), exploració interior (*Ens-Solos*, 1989, *Rapta*, 1990) i diàleg amb el color (*Iris*, 1993).

Aquestes són les tres companyies actualment radicades a la ciutat de València. Però en la breu història de la dansa contemporània en aquesta ciutat no pot oblidar-se el treball de coreògrafs com ara Antònia Andreu, Maria Muñoz i, ja als anys 90, Joan Bernat Pineda. La primera s'instal·là a Madrid des de que va tornar dels Estats Units i allí va fundar la seua companyia. Això no obstant, cap dels seus títols (*El último cañi*; *Sé rápido, sé limpio, sé barato*; *Los pies en la cabeza y la cabeza en los pies*; *Monsieur B*) o gairebé cap, ha deixat

de veure's a València, ciutat a la que ella sempre ha pertangut. Per la seua banda, Maria Muñoz, l'any 1985, fundava la Dux amb la mallorquina Maria Antònia Oliver, les quals van presentar un espectacle gairebé mític: *Corre, corre, que fem tard*. Després s'uniria amb Pep Ramis i fundaria Mal Pelo, amb el qual ha produït *Quaerere Sur Perros del sur*. L'alzireny Joan Bernat Pineda, pràcticament des que debutà en dansa València amb *Bajo el puente y con los labios doloridos* l'any 1990, fins a l'actualitat en què el seu treball constitueix una de les propostes més avançades de la dansa contemporània espanyola, ha treballat entre Bèlgica i València. A tot açò, cal afegir les visites del valencià Santiago Sempere, arran de la promoció promoguda pel Centre Coreogràfic de la Generalitat Valenciana, titulada *Ribera*. El panorama es completa amb la tasca de Micaela Torres, fundadora del grup Jove Ballet de València i amb una nova generació en la qual destaquen Mar Gómez, Juan Castellblaque i el grup Okrana Dansa, aquest darrer fruit d'un Centre Coreogràfic que el Centre Dramàtic de la Generalitat va engegar durant dos anys amb objectius fonamentalment pedagògics i sota la direcció de Rosàngels Valls.

Però a l'eclosió d'aquest conjunt de propostes des de València i a la projecció d'aquests grups en els escenaris espanyols i estrangers, va contribuir extraordinàriament "Dansa València", un festival dedicat a la dansa contemporània espanyola creat per la nostra Generalitat en un moment d'especial interès per part dels nostres responsables culturals a fer de València un centre de la contemporaneïtat i la modernitat. El festival "Dansa València", que heretava una

certa tradició instaurada ja l'any 1982 amb les "Jornades de dansa" organitzades al teatre Principal i al teatre Escalante, naixia concebut com un mercat en què se citen els més influents programadors de dansa contemporània, per les mans dels quals —més que en altres disciplines artístiques— passa el futur de la dansa. Aviat, esdevingué una àrea de debat sobre l'estat de coreògrafs i ballarins, tant des del punt de vista artístic com des de l'aspecte organitzatiu i econòmic. Amb "Dansa València", la ciutat es va convertir en una cita obligada per als foranis i en una plaça plena de possibilitats per a l'espectador d'ací. Per "Dansa València" han passat gran companyies com Lanónima Imperial, Cesc Gelabert o Metros; s'hi han vist excel·lents propostes d'experimentació, com les de Marga Guergué, Tomeu Vergés o Javier de Frutos; s'hi ha assistit a la consolidació de companyies com Díez i Díez. Però, sobretot, a "Dansa València" Joan Bernat Pineda ha presentat *Mecànica Quàntica*, que ve a ser com la seua personal "teoria de la dansa". Vicente Sáez hi ha estrenat gairebé tots els seus espectacles, igual que Gracel Meneu, Ananda Dansa i Antònia Andreu. Santiago Sempere ha vingut de França per presentar-hi alguns dels seus muntatges més importants, *Quijote y Ribera*. També Jesús Hidalgo, que actualment dirigeix a Caen (França) la seua pròpia companyia i ha presentat a Espanya els seus darrers treballs; Mal Pelo que va ser la sensació de l'edició de l'any 1990 o Mar Gómez, creadora que hi va irrompre amb força l'any 1994 amb el seu espectacle *La Matanja de Tezas*.

Lluís Quirante Santacruz

L'EDICIÓ AL PAÍS VALENCIÀ

Breu Itinerari Històric
Durant els anys més foscos del franquisme, només hi havia tres editorials al País Valencià que publicaven amb una certa regularitat en català: Torre, Sicània i Lletres valencianes. Es dedicaven, bàsicament, a la poesia, encara que també publicaren algunes narracions i alguns reculls de prosa. Però, en iniciar-se la dècada dels seixanta, la seua activitat esdevingué pràcticament nul·la. L'editorial L'Estel, que havia publicat alguns llibres notables abans de la guerra, reprengué la

seua activitat l'any 1962, sota la direcció de Manuel Sanchis Guarner i Adolf Pizcueta, però tingué una vida breu. També Joan Senent, editor de la revista *Gorg*, tot un símbol de la segona renaixença valenciana, que va ser clausurada l'any 1972 per ordre governativa, intentà consolidar una marca editorial, a partir d'un premi de narrativa, que va coincidir en el temps amb la breu iniciativa de l'editorial Prometeo, que publicà alguns llibres en valencià, bàsicament de narracions.

Durant els anys següents es va pro-

duir un esclat editorial, molt més vinculat a iniciatives patriòtiques, fardides de bona voluntat, que no a una decisió ferma de consolidar un projecte editorial professional i seriós que posés fi a una deficiència secular. Garbí, Tres i Quatre, Albatros, Lletres Menuda i Jesús Huguet, editor són algunes de les propostes nascudes en aquells moments d'eufòria antifrancista. Les peripècies d'aquestes editorials, que no podem relatar en aquest article informatiu, donen per a un bon volum, que resultaria ben il·lustratiu. A tall de resum, bas-

tarà constatar que només Tres i Quatre ha sobreviscut fins als nostres dies, i això perquè al front de la iniciativa hi ha uns personatges tan decisius com Eliseu Climent, Rosa Raga i Carles Jorro, caps visibles d'un context entossudit a dignificar la societat valenciana.

Més tard, ja amb el franquisme liquidat, però en un ambient que encara arrossegava les rèmores d'una dictadura llarga i tenaç, Edicions el Cingle, dirigida per Manuel Tarín amb la col·laboració d'alguns autors joves, va fer possible durant els seus set

any d'existència, els premis de literatura infantil Enric Valor i encetà diverses col·leccions on publicaren les seues primeres obres alguns dels autors més interessants d'un panorama que començava a renovar-se. I Gregal, un projecte de gran volada, auspiciat des de les institucions valencianes i dotat de tots els mitjans necessaris per a assolir l'èxit, va morir víctima de l'ambició d'alguns personatges sinistres que, com precursors de la nova ètica que començava a imposar-se en el panorama polític, es van enriquir amb maniobres fraudulent i feren desaparèixer el miratge. Una altra història que també mereixeria un profund estudi, sobretot perquè és molt il·lustrativa de com les institucions poden interferir la marxa de la història amb intervencions precipitades i basades en l'amistat —i se suposa que en les comissions— més que no en la professionalització dels individus que designen per exercir determinades canongies.

Els professionals

Des d'aleshores, el panorama editorial valencià no sols s'ha ampliat, sinó que s'ha diversificat, com exigeixen les actuals circumstàncies del mercat del llibre. Gràcies, sobretot, a la implantació del català a l'escola, existeix un públic lector que ha fet que les vendes de llibres hagen augmentat notablement en els últims deu anys. Les editorials que protagonitzaren la resistència amb un evident risc econòmic i una nul·la formació empresarial, han hagut de professionalitzar-se per a esdevenir competitives.

Tres i quatre, l'editorial degana del País, que començà sense permís oficial, l'any 1968, compta actualment amb més de cinc-cents títols en el seu catàleg. El nom de l'editorial està lligat indissolublement al de la llibreria homònima i, sobretot, als Premis Octubre, una de les fites culturals —i polítiques— més importants de l'any en el panorama cultural català. Des de fa uns anys, la festa literària que eren els premis ha esdevingut una mostra de la vitalitat cultural catalana, amb trobades d'escriptors, sim-

posis, conferències i debats que converteixen la ciutat de València —a pesar de tot— en la capital cultural del país durant els últims dies d'octubre.

L'any 1983, Valerià Miralles i Gabriel Sendra fundaren Edicions del Bullent, que semblava haver-se apagat una mica però que, des de fa uns mesos, ha tornat al mercat amb nous projectes i noves col·leccions, com ara la d'assaig, amb uns productes de gran qualitat, tant pel que fa a la presentació com al contingut.

Però, sens dubte, la màxima novetat l'aporta Edicions Bromera, nascuda l'any 1985 a les comarques, i concretament a la ciutat d'Alzira, amb un esperit inquiet i renovador. L'editorial de Josep Gregori, sense cap enyorança del passat, ha sabut trencar el monopoli de València i s'ha consolidat en el mercat amb un catàleg que presenta ja més de dos-cents títols: narrativa clàssica universal —amb Poe, Henry James o Stevenson, entre d'altres—; literatura per a joves i per a infants; obres recents, produïdes al nostre país o traduïdes —Xukri, Casares, Lozano, Franco, Cremades o Seguí, per citar només alguns noms, configuren l'amplíssim ventall d'ofertes, acuradament presentades, que han convertit Bromera en la sorpresa valenciana dels últims anys.

I hi ha, encara, l'editorial Tàndem, creada l'any 1990 amb la idea de proveir, bàsicament, el mercat destinat als primers lectors i de satisfer la demanda de material escolar i de suport didàctic. Però, malgrat la seua curta vida, aquesta editorial ja ha publicat, també, la trilogia *Cicle de Cassana*, d'Enric Valor i ha encetat, amb els llibres dedicats a Joan Fuster i a Vicent Ventura, la col·lecció Tàndem de la Memòria, una de les propostes de llibres biogràfics més originals del mercat.

La resta de projectes són menys ambiciosos o es mouen en terrenys menys concrets, com ara el cas d'Albatros, que es dedica a la publicació de facsímils, o del J.J.2, que edita durant uns anys la revista infantil *Camacuc* i ara ha iniciat la publicació d'algunes noves col·leccions que en-

cara no s'han consolidat. També Tabarca, de recent creació, intenta consolidar-se en el mercat dels llibres de text, amb un important suport institucional que recorda perillosament el cas Gregal. Voramara, la més jove editorial valenciana, es dedica, sobretot als llibres de text, amb l'experiència de l'empresa mare, Santillana, però ha començat, també, a publicar llibres infantils i juvenils. Un cas a part són La Forest d'Arana, nascuda de les tertúlies literàries conduïdes per Pere Bessó, i Les Edicions de la Guera, de Vicent Berenguer, editorials dedicades a la poesia que han tret al mercat productes d'una qualitat indiscutible, dirigits a un públic molt concret.

Haurem de parlar, finalment, de les edicions institucionals, al front de les quals destaca la Institució Alfons el Magnànim i, concretament, la Institució Valenciana d'Estudis i Investigacions (IVEI) que publica obres d'alta volada, però utilitza, majoritàriament, el castellà, llevat d'algunes excepcions com la col·lecció divulgativa *Descobrim el País Valencià* o la magnífica col·lecció de poesia dirigida per Marc Granell i E.J. Verger. Les altres institucions practiquen encara una política editorial més ambigua i, molt sovint, contrària als interessos de les editorials privades, que arriben uns diners importants. Hi ha publicacions ben diverses, però sense criteri, sense distribució i, per desgràcia, sense massa gust. Només els catàlegs *d'algunes exposicions* importants, on es deixa veure la mà de Josep Palacios, es podrien salvar d'aquesta manca de qualitat global que, no obstant això, ens costa molts diners als contribuents.

Algunes dades d'interès

En el rànquing de producció editorial catalana de l'any 1992, Bromera ocupa el lloc onzè amb noranta-dos títols publicats; Tres i Quatre, amb cinquanta llibres, ocupa el lloc vint-i-tresé i Tàndem és al lloc vint-i-quatre, amb quaranta-nou títols. L'expansió de les dues joves editorials és ben palesa i com que Tres i Quatre també s'ha consolidat, creiem que el pano-

rama resulta satisfactori si el comparem amb la situació de fa només deu anys. Totes les editorials s'han modernitzat, s'han esforçat a buscar mercats nous i han ampliat el ventall de les seues ofertes. Però, malgrat aquesta dinàmica empresarial, el nombre d'exemplars venuts no ha augmentat de manera notòria. De manera que, com quasi sempre que parlem de la realitat cultural del nostre país, cal ser optimista amb unes certes reserves.

Què cal millorar immediatament

És cert que, des de la implantació de l'ensenyament obligatori del valencià en els diferents nivells educatius, ha començat a formar-se un públic lector, passiu però necessitat de materials de lectura. Però si les vendes no augmenten i les estadístiques lectores no milloren, aquesta perspectiva optimista no ens ha d'enganyar: s'han d'aplicar d'una manera urgent noves estratègies que possibilitin l'augment de vendes. Si no és així, alguns editors hauran de canviar de negoci en un termini breu de temps. Es parla de rebaixar els impostos que graven els preus dels llibres, de millorar les ajudes institucionals, d'augmentar i actualitzar la publicitat, de facilitar l'accés del lector voluntari a les novetats editorials... Cal, també, millorar la qualitat professional dels editors i de les persones que es mouen al seu voltant; escriure un llibre interessant i editar-lo bé no és encara suficient en un món on existeixen uns importants interessos comercials i on els drets de traducció, per exemple, són adquirits per grans editorials que no faciliten la traducció a d'altres llengües. Un cas paradigmàtic, en aquest sentit, va ser la publicació en català del *Diari d'un jove manniàtic*, del qual Bromera va adquirir els drets abans que no ho fes cap editorial peninsular. Cal que obrim un debat ampli i seriós sobre aquest tema. Un debat que done veu a tots els implicats en el procés editorial, i que s'estenga a tot l'àmbit del domini lingüístic català.

Josep Ballester i Josep Franco

EL PAÍS VALENCIÀ I EL SEU DEBAT CIVIL

El poble valencià ha fet, a partir dels anys seixanta, i especialment durant la democràcia, un esforç per a obrir-se un camí de progrés contra les renúncies que havien marcat la seua història i contra les tergiversacions practicades pels elements reaccionaris. Unes institucions autonòmiques, les de la

Generalitat Valenciana, governades des de 1982 pel partit socialista, donen cohesió actualment a un país que, dins del context de l'estat centralista espanyol, havia estat amenaçat de dissolució durant molts segles, d'una banda, per la progressiva castellanització cultural, i de l'altra, per la *provincianització* (és a dir, per

l'assumpció del caràcter subaltern de la pròpia cultura i la pròpia realitat històrica) i per la *provincialització* (és a dir, per la divisió del territori en tres províncies administrativament diferenciades). Per primera vegada, la recuperació de la nostra identitat i la reconstrucció de la nostra memòria col·lectiva no sols no són exercicis

nostàlgics, sinó que constitueixen elements motivadors imprescindibles d'un procés de modernització i d'obertura impulsat per amplis sectors socials que lluiten contra les inèrcies provincianes.

La construcció de l'autonomia política, dins el procés descentralitzador que la recuperació democràtica ha

comportat a Espanya, no ha resolt, ni de lluny, els problemes que té plantejats el País Valencià, però ha fonamentat alguns dels instruments que han de fer possibles les solucions. Per als valencians, ha arribat el moment de vèncer el parany del victisme i de buscar una oportunitat. El valencià és un poble complex i contradictori, però no necessàriament acomplexat i impossible. Si les mateixes dualitats que constitueixen el país (comarques catalanoparlants i comarques castellanoparlants; zona de predomini industrial i de dinamisme comercial i de serveis a la franja litoral, mentre a l'interior, molt més despoblat, perviu una estructura bàsicament agrària...) condicionen una identitat col·lectiva sempre inestable, i si el dur conflicte civil a propòsit de la vinculació amb Catalunya (entre els sectors que promouen la llengua catalana i els que defensen virulentament el secessionisme lingüístic amb l'argument que el valencià és un idioma diferenciats) entrebanca qualsevol empresa de futur, hi ha, per contra, un vigorós moviment de recuperació

cultural (amb la dignificació de la llengua pròpia i la promoció efectiva del seu ús social com a nucli central) i una sèrie de sectors clarament vinculats als processos de modernització econòmica i civil que protagonitzen les expectatives de la societat. Pot dir-se que el País Valencià busca, a un temps, el paper que li correspon, per dinamisme econòmic i social, en el marc democràtic espanyol i en l'eix mediterrani europeu mentre tracta de resoldre les assignatures pendents, la més important de les quals és la impossibilitat d'aconseguir un consens mínim entre els sectors progressistes i els sectors conservadors en aspectes bàsics de la identitat col·lectiva, com ara la llengua. Esquerres i dretes, per caracteritzar de forma molt general els dos àmbits enfrontats, defensen projectes de país radicalment diferents. Així, mentre els uns aposten per la normalització del valencià (que consideren, com ho fan totes les instàncies científiques i universitàries, una variant de la comuna llengua catalana), els altres s'encastellen en la con-

sideració de la llengua autòctona com un fet al marge de la història cultural catalana, des d'una concepció folklòrica i una ideologia sucursalista.

Per això, els valencians no ens podem permetre el conformisme. El compromís amb la realitat del país, potser en major grau que en altres col·lectivitats, implica un exercici de racionalitat activa, un impuls constructiu i unitari per arraconar la confusió i el dogmatisme.

Els instruments del debat democràtic i la suma d'energies civils són potser més necessaris que mai, no sols per a defensar una vegada més la llengua i la cultura contra les maniobres dels qui volen reduir-les a tòpics casolans i manipular-les en el seu benefici, sinó per a fer front a les amenaces d'aïllar la societat en un pou regional de satisfeta ignorància.

El treball per aprofundir l'autogovern, per aconseguir més llibertat i més solidaritat, el desig de veure la pròpia llengua viva en la societat i activa en els àmbits més avançats i competitiu, l'esperança de construir

un país amb història, que no negue la crítica i la discrepància, i la necessitat de jugar un paper a Europa d'aquest final de segle, empenyen els valencians i valencianes que comparteixen, des de la pluralitat, un projecte civil de normalització a buscar la col·laboració entre partits, organitzacions socials i col·lectius de tota mena, en un moment en què les possibilitats reals d'una victòria de la dreta en les eleccions autonòmiques previstes per al pròxim mes de maig impliquen una amenaça d'involució en molts d'aquests aspectes. El debat polític i el debat civil són intensos, ara mateix, al País Valencià, i no és casual que les forces més conscients tracten de fomentar un diàleg capaç d'articular un bloc de progrés que defensi les posicions i avanci en la normalització de la cultura, la vertebració del territori i l'articulació de la societat.

Adolf Beltran